

ORSZÁG ÉPÍTŐ

ÉPÍTÉSZET • KÖRNYEZET • TÁRSADALOM
A Kós Károly Egyesülés folyóirata

2011/3

ORSZÁG ÉPÍTŐ

2011/3

KÓS KÁROLY
EGYE SÜLÉS

Kőszeghy Attila: Az Art Deco valódi forrásai	2
Herczeg Ágnes – Tikk Dóra – Azadeh Rahnama: Torsanlorenzo-díjas a Székelyföldi Fürdő- és Közösségépítő Kaláka mozgalom	12
Geometrizálás és kitalált összefüggések Makovecz Imre épületei Makó városában	18
Dobrosi Tamás: Puskás Ferenc Labdarúgó Akadémia, Felcsút	26
Ártatlan apartheid – kirekesztő örökségvédelem Szerkesztői előszó (Kőszeghy Attila)	36
Vácz Piroska: Gondolatok az ipari örökség védelméről	40
Keszeg Vilmos: Az egyén emlékének megőrzése a sírfeliratokban	45
Engelmann Tamás: Gyűrűház, Nagytarcsa Erhardt Gábor Az organikus építészeti jövőbeni lehetőségeiről	52
Sáros László: Lelkeseredés	59
Németh Zsolt: Székelyudvarhely négykaréjos rotundája	60
HÍREK	64

A címlapon: Makovecz Imre rajza a felső-krisztinavárosi templomhoz
a borító harmadik oldalán: az 1911-es Turini Világkiállítás magyar pavilonja
a hátoldalon: Medgyaszay István: vázlat a gellérthegyi Nemzeti Pantheonhoz
(A Medgyaszay Archívum szívésségéből)

Az első ballon-
és repülőgép-bemutató,
párizsi Világkiállítás, 1909

nka
Nemzeti Kulturális Alap

ÉPÍTÉSZET • KÖRNYEZET • TÁRSADALOM
A Kós Károly Egyesülés folyóirata • 22. évfolyam • ára 750 Ft

AZ ART DECO

Kőszeghy Attila

VALÓDI FORRÁSAI

*Szempontok a korai
magyar Art Deco
jelentőségének megítéléséhez*

A modern geometrizálásáról

A látvány geometrizálása kísérlet olyan vizuális közeg létrehozására, amely nem tapad a pillanatnyi benyomásra. Összefüggéseket, szabályosságokat – reflexiókkal társítva – emel figyelmünk előterébe, elménkben szellemi konstrukcióként jelenik meg. Újabb észleletek értelmezésére alkalmas, sajátos tudás formálódik. Zenei, mozgásos és nyelvi észleleteink szellemi feldolgozása analóg módon, szabályossági programokkal, adhat alapot majdani értelmezésekhez. A szellemi konstrukciók építése – a geometrizálás nyomán, de pl. a mozgás-észleletek expresszívként megjelölt, dinamikai szabályosságokba rendezésével is – az észlelt alak körüli, benne is működő, köznapi érzékelésen túli transzcendens zóna felé irányítja érzéseinket. A múlt századelőn indult kultúramegújító, „a modern” és „a racionális” etikettjével jelölt művészeti irányzatok geometrizáltak, a szabályosságok szokatlan zónáit szabadították fel.

Vajon a konvencionális láthatóság kapcsolásával, absztrakt alakzatok formálásával nyílhat-e szélesebb kapu a transzcendens nem-láthatókra? Egyetlen pontra redukált „alakzat” is utalhat észleletre, de e tagolatlan képletnek nincs belső összefüggésvilága, nem vonatkozatható bonyolult, térben-időben kiterjedt jelenségekre, folyamatokra. Új észleletek értelmezésére nem kínál analóg tapasztalatokból kivont szellemi építményt.

Balra: a torinói világkiállítás magyar pavilonja, 1911 Terv: Lajta László – Maróti Géza
jobbra: a Salgótarjáni úti zsidó temető szer-
tartási épülete 1910 Terv: Lajta László

A korai Art Deco, a vele párhuzamosan formálódó kubista modern építészet és az ipari formatervezés kreatív forrásait keresve egy-egy kezdeményező alkotó elméhez jutunk. A kezdeményezők felkutatása szinte kriminalisztikai munka. Nem is a tettek, inkább a belső képességeket kibontakoztató kontextus az, amely – mint jövőformáló erő – figyelmet érdemel. A teremtő újítás „bűnébe” esés egyéni és társadalmi előfeltételei olyan egyszeri és kivételes helyzetek, amelyek kialakulásához nélkülözhetetlen a közös szellemiség (tév)hitével végzett alkotómunka, de a háttértámogatás is. (Például Ferenc József császár és környezete aligha látott volna fantáziát a Wiener Werkstätte, Peter Behrens, Otto Wagner és Joseph Hoffmann irodáinak munkáiban Max Fabini császári tanácsadó építész közreműködése nélkül.)

Az Art Decót és a modern építészeti törekvéseket értelmezve Magyarországon kevés szó esik arról, milyen fontosságot tulajdonított számos kezdeményező alkotó a korszak tudományos pozitívizmusától eltávolító spiritualitásnak, sőt miszticizmusnak. Európában a századelőn a teozófiai társaságok kínáltak a buddhizmus és más keleti vallások tanításaival rokon gondolatokat. A holland De Stijl bemutatása során Paul Overy feljegyezi, hogy valamiféle mély szellemiség felé haladás reményében Mondrian, Kandinszkij, Szkrjabin, Sztravinszkij gondolkodásmódját is alakította a teozófiai szemlélet (Paul Overy: *De Stijl*, Bp., Corvina, 1986, 13.).

A jazz modern, a zig-zag modern s a ma Art Deco néven ismert irányzat alkotói eltértek a kubista, racionalista irányzatok elemi makettalakzatok felé haladó geometrizáló eljárásaitól. A nem mechanikusan végigvitt felszínszabá-

lyosítással megnyilvánulási lehetőséget adtak az esetlegesnek. Megengedték, hogy a belső téralakítás, szerkezetképzés elcsússzon a felszíntől, a külső „bőrtől”. A határoló zónák „napkitörései” kitérőkedéseit pedig a történeti stílusokkal folytonosságot képezve hangsúlyozták. Absztrakt alakzataik tágasabb kaput kerestek a nem-láthatók felé, mint a kubizálók, akik a formaredukciók során kevés felszíni fogódzót hagytak a szemlélőnek a részletről részletre közlekedéshez. Ráadásul azt hangsúlyozták, hogy a külsőnek vakon rá kell tapadnia a szerkezetre, mi több, egygyé kell válnia azzal.

Olyan összefüggés-redukciót végeztünk, hogy aligha hatottak újabb, észlelést intencionáló erővel. Amint azonban a kubisztikusság olyan formakombinációkban érvényesült, ahol a részek közötti viszonyok szellemi aktivitást ébresztettek, már néhány konzolos fedélnek álcázott ornams-funkciójú hozzátétel olyan reflexiókat ébresztett, amely építő-kultúra-alakító folytonossággal stabilizálódhatott szellemi életünkben. Az Art Deco és a kubizáló modern, e két geometrizáló technika másként áramoltatja a nem-láthatókat, s jelentős a különbség az emlékezeti képek elcsendesítésére való alkalmasságuk tekintetében is.

A transzcendens felé nyitás erőfeszítései az érzékelés és értelmezhető sejtések határzónáit feszegetik. E törekvések jelentőségét az adja, ha felismerjük a sejtéseket ébresztő fizikai jelenségeket, például a vándormadarak, méhek tájékozódását segítő mágneses jelenségek megértésén át. Ilyen megközelítéssel mondható, hogy „az igazi művésznak (...) semmi köze a metafizikához. A metafizika (...) csak meg nem értett vagy fel nem ismert fizika” – fogalmaz Werner Ilberg (1938) (*Die beiden Seiten des Expressionismus. Das Wort*, 1938/6. 94-98.).

A transzcendens vonzásáról

A köznapi érzékelésen túli, bennünket átjáró-körülölelő hullámtenger milliárdnyi kis tükörként – hasonlóan Leibniz monászához – szivacszerű, szinte átlátszó térképet vibráltat, amelyhez bioára-

Fentről: Bruce Goff: Tulsa, metodista templom, terv: 1924 • Max Berg: Wroclaw, Centenárium csarnok, 1913 • Lajta Béla: Budapest, Bródy József síremléke, 1910 • Lajta Béla: Budapest, Greiner Emánuel síremléke, 1908 • szemben: Peter Behrens: Frankfurt, a Hoechst AG. irodaépülete, terv: 1919.

Némi egyszerűsítéssel a berlini, bécs-budapesti, római modern építészeti törekvések szakadozott pályáiról elmondható: az expresszionista és futurista mozgalmak hiperbola-affinitású formavilága erősödött fel és mozdult a dísztelen és díszített doboz-formák felé (távol maradva a belga-francia szecesszió elipszoid-vonzalmától).

A Behrens-irodáéhoz hasonló kisugárzású szellemi origót láthatunk az Egyesült Államokban a századelő előtt indult Frank Lloyd Wright munkásságában. A tektonikusnak ható, ornamentalspótló, vízszintes lemezekkel szegélyezett épületeivel (a mexikói romokról megidéztet ornamentek elhagyása utáni években jellemző ez) nem annyira a zárt kubisztikus építés felé, mint inkább a Goff-féle Art Deco és a fitomorf, zoomorf építészet felé nyitott utat. Wright média-jelenlétét gondosan megszervezte. Kinyilvánította, hogy organikus építészetet művel. Erre vonatkozó elméleti fejtegetései logikai homályosságuknak köszönhetően örökre megfejtethetlenné, tetzőlegesen értelmezhetővé váltak.

Miközben elismerjük az Egyesült Államokban is sikeres André Groult, René Lalique, Emile Ruhlmann teljesítményét az üzleti szempontból jövedelmező, helyhez nem kötött luxus lakberendezés terén, időszerű, hogy a vesztes birodalmak teljesítményét aláértékelő fél évszázad után elnyerjék méltó helyüket a kubista-modernhez közeli, az eklektikától távolabb maradó közép-európaiak, s a tőlük nem függetlenül tevékenykedő olasz és skandináv építészet kiemelkedő alakjai is. Hiszen kétségtelen, hogy mind a kubista-modern, mind az Art Deco terén az új vizuális impulzusok kezdeményezői ebben a térségben voltak.

A magyarországi Art Deco alkotók építészeti és iparművészeti teljesítményének újraértékelése különösen aktuális ma. A magyar élő, organikus építészet művelői hasonló válaszüthöz értek, mint egykor a historizálók köréből kivált szecessziós építésszek.

Csupaszodó épületeiken megtarthatnak némi népművészeti jellegű ornament-sávokat, teljesen el is hagyhatták

azokat, de újító törekvéseikre rácafolva, valamiféle hivatalos kurzus elvárásaira is sandítva, néhány évvel később neobarrokk applikációkat tapasztaltak épületeikre. Az épületek működésének radikális újragondolására kevesen merészkedtek. Ma – analóg módon – a magyar organikus építészettel érintkező építésszek többsége önkibontakoztatónak szánt útján a forma-aszkézis korát túlélő kurzus-elit közelébe húzódik.

Gerle János máig mérvadóan fogalmazta meg: a magyar késő szecesszió az európai Art Deco legkorábbi megjelenései közé tartozik (Gerle J. – Kovács A. – Makovecz I.: *A századforduló magyar építészete*. Bp., 1990.). Másként szólva: számos alkotás, amit a késő szecesszió körébe soroltunk, az Art Deco megnevezés elfogadásával új pozíciót nyert. Szerinte amiképp a szecesszióról, úgy az Art Decóról is elmondhatjuk: jellegzetesen magyar vonásai (is) vannak. „A magyar nemzeti romantika több képviselője a tízes évek elején a Wiener Werkstätte dekoratív, a szerkezet helyett a felületre, a látványra koncentráló stílusának hatása alá került. A bécsi ízlés térhódítása ellentmondásos jelenség, hiszen a nemzeti identitást építő századfordulós művészet éppen Béccsel szemben határozta meg önmagát és a népművészet, mint tiszta forrás ennek a folyamatnak adta meg a hitelét.” Gerle szerint az *Exposition des arts décoratifs* 1925-ös párizsi kiállításán bemutatott építészeti munkák már lényegesen korábbi párizsi és budapesti épületeken láthatók voltak.

Gerle építész szemmel Art Deco jellegzetességnek tekinti a következőket: „a felület jelentőségének hangsúlyozása, akár erőteljes plasztikai játékkal, vízszintes és függőleges hangsúlyokkal, amelyek nem a szerkezetből következnek, de a szerkezeti látszatát keltik; a plasztikus formák geometrikus, kubisztikus jellege; egyes szerkezeti elemek – konzolok, ablak feletti párkányok, korlátok, ajtórácsok – gazdag, szobrászati szintű megformálása; növény-, állat- és emberfigurákat stilizálva ábrázoló, látványos dekorációs mezők.” Hozzáteszi: „A későszecessziós Art Deco egész kialakulása egyértelműen Lajta Béla

névéhez köthető.” Erőteljes Art Deco vonások mellett szecessziós lágysággal formált kompozíció a Sebestyén Artúr, Sterk Izidor és Hegedüs Ármin műépítésszek által 1909-ben tervezett Szent Gellért fürdő-szálló. Említésének aktualitást ad, hogy néhány éve a fürdőépület előtti tér arculatát Dévényi Sándor formálta meg. Páratlan szépségűként elismert párja a Quittner Zsigmond és a Vágó fivérek tervei alapján 1907-ben épült pesti Gresham-palota.

Párizs, 1925 – zászlóbontás vagy zenit?

Az 1912-re tervezett, de csak 1925-ben megvalósult *Exposition Internationale des Arts Décoratifs et Industriels Modernes* kiállítás kapcsán Le Corbusier használta először az Art Deco kifejezést. Bevis Hillier 1966-os kiállítása (Paris, *Les Années 25'*, alcímében az Art Deco) és 1968-as könyve is az 1925-ös kiállításához kötötte az Art Deco zászlóbontását, mások azonban az Art Deco zenitjét rendelték ehhez az évhez. A Victoria Albert Museum közelmúltbeli kiállítása 1919-ben jelölte meg a kezdet évét.

Az 1910-es években még Angliánál nagyobb Magyarország nagypolgári elitje fiatalok százait küldte Európa nagyvárosainak jeles iparművészeihez, építészirodáikhoz korszerű ismeretek szerzésére. E fiataloknak a műkereskedői szempontú hatáskozás jegyében nem kellett újrafelhasználásra való motívumokat gyűjteniük távoli országokban, hiszen kéznél volt a belső gyarmatként kezelt parasztvilág pusztuló kultúrája. Az így kifejlődött építész elit képes volt saját vagyonából finanszírozni megjelenését a századelő világkiállításain. S bár ekkor még nagy sikerrel szerepeltek, a világháború után már elenyészett a figyelem a csonkává vált ország kiválóságai iránt.

Az 1900-as párizsi világkiállításán Magyarország az Európaszerte uralkodó historizáló stílusjegyevel jelent meg (ti. a kis idő múlva szecessziós modorra váltó Bálint–Jámbor páros révén). De már 1906-tól megjelentek a világkiállítás-

sokon a fiatalok, akik Lechner magyarnak vélt építészeti kísérleteihez kötődve elismertté váltak Európában.

Miközben Mackintosh századeleji épületeinek jelentősége ismert és elismert, a magyar Lajta László, az Egyesült Államokban működése éveiben sikeres Maróti Géza, de különösen Medgyaszay István, Kozma Lajos feledésbe merült – s velük együtt a magyar Art Deco kísérletek jelentősége is.

Az 1906-os milánói világkiállítás két sztárja, Lajta László és Maróti Géza 1907-ben tervezett budapesti Parisianájának homlokzatalkalítását a közelmúltig úgy írta le a szakma, mint modernbe hajló szecessziós stílust. Építészeti jelentőségének megfelelő helyét máig nem nyerte el. De számos további – főként fővárosi – korai Art Deco épület jutott hasonló sorsra. A feledésben meghatározó szerepe lehetett az elmúlt fél évszázad történéseinek, de a Horthy-barokk világának is. A harmincas évek közepén keletkezett néhány üdítő kivétel egyike az Egyesült Államokból visszatért Sajó István 1928-as zig-zag modern karakterű bérháza Debrecenben.

Lechner Jenő 1931-ben a nemzeti építéstílus megteremtőjeként, de „nem kisebb értékű” eklektikus irányzatú alkotásait dicsérve méltatta Lechner Ödönt.

Ugyanakkor előadta, hogy „*Alpár a legkiválóbb magyarországi műemlékek homlokatrészeiből állította össze*” a milleniumi történelmi kiállítás pavilonját. „*A várkastélyszerű festői épületcsoport olyan építőművészeti értéket képviselt, hogy a kiállítás lerombolása után marandó anyagból újra feépítették.*” 1931-ben Lechner írta az alábbiakat is: Lajta Béla, Bálint és Jámbor, Sebestyén Artúr, Hegedüs Ármin, Sterk Izidor, Orth Ambros, Hoepfer Guido, Baumhorn Lipót és mások építési tevékenysége inkább az újabb stílustörekvések keretében mozgott, s így kívül esik a fejezet tárgykörén. Holott a fejezet címe az alábbi volt: A magyar építőművészet ötven esztendeje 1879-1929 (Az ötven éves *Vállalkozók Lapja* jubileumi kötete, 1931.).

Trianon után a magyarországi tudományos és szellemi újító kísérletek leértékelődtek, könnyen megszerezhetővé, eltulajdoníthatóvá, leértékelhetővé és feledhetővé lehettek. Ha a századelő alkotóinak teljesítményét, valódi jelentőségét mi nem fogalmazzuk meg, rajtunk kívül ki fogja előadni, milyen szellemi, technikai teljesítmények eredtek a Magyar Birodalomban (az *Encyclopedia Britannica* 1911-es megfogalmazása), de még a vesztésként leértékelt töredékországban is?

A századelő világkiállításainak építészeti megnyilvánulásai világossá teszik: Európa művészeltitjétől az uralkodó elit némi szecessziós ízzel egyeneműsített habzó eklektikát várt. 1900-ban Párizsban milliók csodálták különböző korok stíljellemzőinek egyetlen épületre halmozását. Alpár Ignác milleniumi Vajdahunyad-várát a hazai hivatalos építészet nagyjai egekig dicsérték. Az Eiffel-torony áttört vasszerkezete különös összemetsződéseivel nyújtott lenyűgöző élménye tagadhatatlan hatással volt az Art Deco kísérletekre.

A festményeken, plakátokon éveken belül megjelentek – gyakran síkba terítve – e szokatlan ferdeségek, és megjelent Tatlin III. Internacionálé-terve, az Eiffel-szerkezet konstruktivista rokona is.

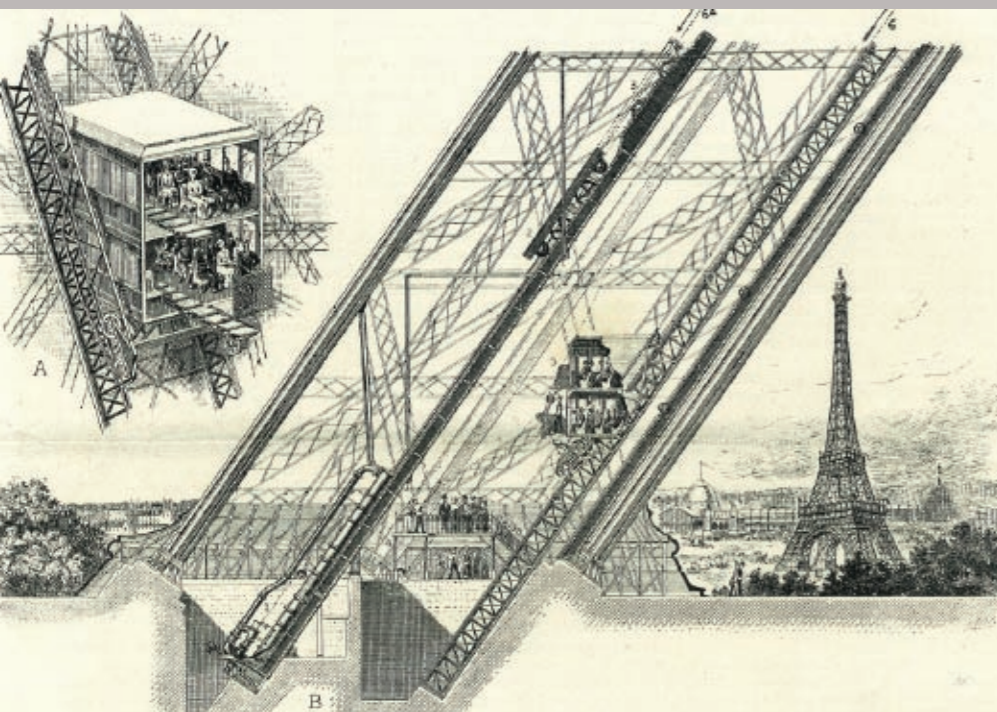
Az art deco építészeti alkotásokon ez a kompozíciós karakter csak a részletekben tűnt fel. (Igazából az épületek egészét először Peter Eisenman és Pritz Wolf dekonstruktív munkáiban járta át.) Ahhoz hasonlítható ez a folyamat, ahogyan a reneszánsz festmények háttér-tájképei évszázadok múlva autonóm képekké váltak; így lettek önálló kompozíciók az Eiffel-torony részletei is.

A számos irányzatba besorolt építészeti alkotások köréből erősen szubjektív megközelítéssel választható ki a Behrens-

Bálint Zoltán – Jámbor Lajos párizsi magyar historizáló pavilonja 1900

Az 1900-as párizsi világkiállítás pavilonjai a Szajna-part felől

Fent: az Eiffel-torony egyik emelőszervezte, metszet, 1889
lent: Tóri Emil, Pogány Móric és Györgyi Dénes: a torinói magyar pavilon bejárata, 1911

iroda kisugárzására, a mű korai keletkezési idejére is hivatkozva Gropius 1912-1914 közötti munkája, és Behrens bécsi tanári éveiben megtervezett Hoechst adminisztrációs épülete.

A korai Art Deco kísérletek éveiben rendezett világkiállítások jelzik, hogy az épületek mikor és mennyire léptek túl a historizáló és szecessziós konvenciókon. 1906-ban Milánóban állítólag a rendezők is megcsodálták Maróti Géza Medgyaszay István építéssel feljavított, félig készen kapott, hamarosan leégett kiállító terét, amelyet berendezése előtt Maróti rémesen ízléstelen hodálynak tartott. 1909-ben Maróti Géza készítette el a Velencei Biennálé szecessziós magyar pavilonját. 1911-ben Torinóban Tóri Emil, Pogány Móric és Györgyi Dénes építménye tömör kubusaival, egységes arculatával és új építészeti eszköztárával a korabeli média tükrében „ősmagyar” karakterrel nagy sikert aratott.

Az 1929-es barcelonai világkiállítás sztárja Mies van der Rohe német pavilonja volt, de jelentős sikert aratott a magyar pavilon is, kubista, finom „álornamentikával” tagolt tömbjével. A századelőtől a harmincas évek végéig a gyarmatok lerablásához a gyarmati kultúrák életének szinte perverz mutogatása társult. Nem csupán Wright szerzett ihletet a mexikói piramisok ornamenseinek épületeire másolása során. Az „ősmagyar” tornyok is jelzik e kiállítások hatását alkotóikra.

Colonial exhibitions

A húszas évek közepétől a ma Art Deco néven futó alkotások deco style, jazz-modern, zig-zag modern, streamline modern vagy modern néven futottak. A kompozíciók látszólagos spontaneitása, a színesség, a kis szögeltérések és váratlan irányváltások közel álltak a jazz-rögtönzésekhez, a húszas években különösen divatos tangó és charleston táncmozdulatok lendületességéhez. A felszabadult formálás transzponálódott az épületek díszéibe is, megnyilvánult a bejáratokon és a tetőzónákon, az épületek rízlitok mintázatos csíkjai-

ban is a formálás lazasága. A homlokzatokon – mint megannyi hiperbolikus első rezdülései – kiterültek az ógörög oszlopok kannelúrái. (Későszecessziós homlokzatokról is ismerős ez a fogás.) Az Art Deco fémműves iparművészeti alkotások talán legjellegzetesebb alapvonásai e horpasztott csíkok.

A húszas évek Németországában lírai részletekben gazdag geometrizáló tömegalakítású épületek keletkeztek, amelyek sajátos történelmi kontextusuk révén szinte szilenciumra ítéltettek.

1925 után világszerte divattá vált az Art Deco sajátosan „elferdült” geometriai játékosága. A sémák megmerevedtek, és érzékelhetővé vált, hogy e sémák alkalmazása a valahonnan eredő, eredeti formálás új eklektikája.

A harmincas évekre az Art Deco iparszerűen alkalmazható mintázatai Dél-Afrikától Sanghajig terjedtek el. A negyvenes évek utáni „fejtelten” doboz-tornyokhoz képest üdítően ható sziluettekkel jelentek meg a nagyvárosokban, és szintén sablonos, sarkaikon hajlított vonalú teraszokkal, mozgalmal tömeggel az elit lapos üdülővilágában.

Csak egy pillanatra tekintsünk az 1931-es londoni gyarmati-kiállításra, a gyarmatok rendületlen lerablásának profán képeire. A harmincas években a frissen csonkított Magyarország éppen egy amerikai tájokról küldött gazdasági válságot próbált túlélni.

A gyarmattartók Art Deco intézmény-épületei még másfél évtizeden át épültek. A magyar Hudecz László Hongkongban jeleskedett ilyen alkotások létrehozásában. A következő évek számos meglepetést tartogatnak, nemcsak az Art Deco kutatóinak. Néhány éve tudjuk például, milyen gazdag Mumbai a 30-as években helyi építészek közreműködésével emelt Art Deco épületekben.

Mára interneten láthatóvá váltak távoli földrészek jelentős épületei, lenyűgöző, de védtelen Art Deco házak sokasága tűnt fel, az egykori gyarmattartók különös ajándékaként. A globális műértékpiacon még jelentéktelenségre vannak ítélve, jobban, mint a veszített háborúk utáni Közép-Európa építésze.

Fent: Bernhard Hoetger: Bréma, Boettcherstrasse, Paula-Becker-Modersohn-Haus
lent: Boettcherstrasse 6.

TORSANLORENZO-DÍJAS

a Székelyföldi Fürdő- és Közösségépítő Kaláka mozgalom

Herczeg Ágnes – Tikk Dóra – Azadeh Rahnama

Idén immáron nyolcadszor írtak ki pályázatot a Torsanlorenzo Nemzetközi Díjra. A Torsanlorenzo Gruppo Florovivaistico nagy olasz családi vállalkozás, amely mediterrán növények szaporítására és értékesítésére szakosodott több kutatóhely és egyetem közreműködésével, magas színvonalú szakmai felkészültséggel.

A pályázaton tájépítészek vehetnek részt a világ minden tájáról. Feltétele a kamarai tagság. Kikötés, hogy csak

megvalósult munkákkal lehet nevezni, amelyek más díjat még nem nyertek. Három kategóriába lehet benevezni:

A szekció: Tájépítészet transzformáló régiókban. Környezetet felújító és helyreállító projektek.

B szekció: Városi zöldfelületek. Városi projektek minősége; terek, szomszédsági zöldfelületek, városi és privát parkok.

C szekció: Privát kertek a városban és a külvárosban.

A beadandó anyagot (2 szerkesztett A1-es méretű poszter, műleírás, CV) angol és olasz nyelven, papír és digitális formátumban 2011. április 1-ig kellett elküldeni Olaszországba.

A nemzetközi zsűri a következő tájépítészeti és építészeti szervezetek által delegált, független szakemberekből áll: UIA, IFLA, ASLA, EFLA, FEAP, CNAPPC (Consiglio Nazionale degli Architetti, Pianificatori, Conservatori, Paesaggisti), CONAF (Consiglio dell'Ordine Nazionale

dei Dottori Agronomi e dei Dottori Forestali), AIAPP (Associazione italiana di Architettura del Paesaggio) és Mario Margheriti, a Torsanlorenzo Gruppo Florovivaistico vezetője.

A nyertes posztereket Genovában, az EuroflóraVirágvásáron és a Torsanlorenzo Nemzetközi Díj átadásakor is kiállították. Külön pályázati katalógusban a 46 benevezett pályaművet teljes terjedelemben publikálták.

Nagy örömmel olvastuk azt az e-mailt, amely hírül adta, hogy a nívós zsűri nekünk ítélte az „A” kategória 2. díját, az Erdélyben több mint tíz éve folyamatosan végzett Székelyföldi Fürdő- és Közösségépítő Kaláka mozgalom bemutató pályaműért. Meghívtak minket a díjátadásra. A még olasz szemmel nézve is nagyvonalú ünnepélyes ceremóniára a Róma és a tenger közé ékelődött, festői Ardeában került sor 2011. május 21-én. A Kaláka mozgalom sok-sok önkéntesének nevében egyik társunk vette át a díjat.

A kaláka szót nehéz lefordítani, így az alábbi címen adtuk be pályázatunkat: *Bath and community building camara-deries Seklerland, Romania*

A zsűri a következőképpen értékelte munkánkat: „A projekt különös értékét a helyi önkéntes részvétel adja kezdve a kézműves munkáktól, anyagoktól, szállástól az ételig és imáig, valamint a természet adottságainak és kincseinek tisztelete.”

A Székelyföldi Fürdő- és Közösségépítő Kaláka mozgalom nem ismeretlen fogalom az Országépítő folyóirat olvasói számára, hiszen évről évre beszámoltunk a kalákákról, amelyet sok támogató mellett a Kós Károly Egyesülés is minden évben támogat, és az Egyesülés vándoriskoláisi, a Pagony Iroda gyakoronokai is részt vesznek a munkában. A mozgalom 2010-ben ünnepelte 10 éves

Kalákahelyszínek (Székelyföldön): Lázárfalva, Tusnád, Csíkközmás, Kászonújfalu, Csíkszentkirály, Csíksomlyó, Csíksobotfalva, Firtosváralja, Homoródkarácsonyfalva, Csíkszenttamás, Gyergyócsomafalva, Borszék; (Magyarországon): Mátramindszent, Eperjespuszta

évfordulóját. Az Ars Topia Alapítvány, amely a mozgalom magyarországi szervezője, karöltve a Csíki Természetvédő-és Természetjáró Egyesülettel, nagyszabású konferenciával foglalta össze a mozgalom társadalmi jelentőségét. Az azóta elkészült vándorkiállítás nyitórendezvénye Csíkszeredában a Mikó-várban, a Csíki Székely Nemzeti Múzeumban ez év tavaszán került megrendezésre, és reméljük, kiállításunk sok helyre eljut majd, hirdetve a kaláka örömét, az önkéntességen alapuló munka értékét és értékteremtő mivoltát.

Székelyföld legnagyobb táji, természeti értékei közé gyógyforrásai, gyógyhatású gázkiömlései tartoznak, amelyre az évszázadok alatt jelentős fürdőkultúra szerveződött. A történelem során két típus alakult ki a népi és a polgári fürdők formájában. Mára e helyek zöme elpusztult, feledésbe merült. A kaláka kiindulópontja a Csíki Természetvédő- és Természetjáró Egyesület (CsTTE), a Pagony Táj-és Kertépítész Iroda, az Axis Építésziroda által 1998-2000 között folyó, táji örökségvédelmen alapuló fejlesztési projekt volt. 2001-ben, Lázárfalván egy falufórumon vetették fel a helybeliek, milyen jó lenne a régi Nyír-feredőt újjáéleszteni. Látható volt, hogy a polgári fürdővárosok felújítása sokkal nehezebb, mivel a tulajdonviszonyok rendezetlensége, a privatizációs folyamatok adta nehézségek, és a nagyobb tőkeigény nehezíti a megújulás folyamatát. Így abban gondolkodtunk, hogy a népi fürdők megújításának, újjáépítésének léptéke az a szint, amely a helyi belső erőforrások és kis külső segítség bevonásával megoldható. A kaláka emléke és gyakorlata is még fennmaradt ebben a régióban, a közösségi összefogás, kölcsönös segítségnyújtás példjaként. Mindenki ereje szerint lehet a munka részese, így a társadalmi igazságosság népi bölcsessége is benne rejlik.

A régi formát „rászabtuk” az új feladatra. A szervezést Magyarországon az Ars Topia Alapítvány vállalta magára, magyarországi pályázatokon próbáltunk kis pénzt szerezni, és egyetemistákat, fiatalokat beszervezni nyári alkotótáborra. A

fiatalok – főleg tájépítész-, építészhallgatók – terveket készítették, és eljöttek tíz napra dolgozni. Helyben a CsTTE és a helyi önkormányzat vállalta fel a kaláka-szervezést. A helybeliek adták a szállást, az ételt, együtt dolgoztak a helybeliek és a „vendégkalákások”.

Az első kaláka után sorra jöttek a megkeresések, hogy szervezzünk hasonló kalákákat a fürdők felújítására. Így tíz év alatt komoly mozgalommá vált, sok önkéntes bekapcsolódott a munkába, s a fenti formában szerveztük a kalákákat évről évre. Számításaink szerint tízezer embert biztosan megmozgattunk. Ebbe a számba bele kell érteni mindenkit, aki a kaláka-hoz hozzájárult akár egy kosár almával, imával, pénzzel, faanyaggal, fuvarral, zenéléssel, hiszen e mozgalomnak a táj értékeinek tudatosítása mellett legfőbb erénye a közösségépítés.

Különös öröm számunkra, hogy ezzel a munkával nyertünk a pályázaton. Így még messzibbre repül a Kaláka híre. 2011 Európában az önkéntesség éve, és csak örvendeni lehet, ha minél többen halanak a közösségi munka fontosságáról, és az egyén és a közösségek tájakért való felelősségéről.

A Torsanlorenzo International Prize weboldalon a „miért is alapították a Torsanlorenzo Nemzetközi Díjat?” kérdésre így válaszol a cég: „Az ötlet onnan eredt, hogy a tudomány, az elmélet és a gyakorlat területén egyaránt nagy szükség van olyan valós, nem virtuális térre, ahol lehet találkozni, beszélgetni és elősegíteni az új tájtudatot.”

Magas színvonalú rendezvényen vehettünk részt. A Mario Margheriti családi vállalkozása 2003 óta hívja fel a szakma figyelmét a tájat tiszteletben tartó

munkákra. A rendezvény a táj értékei és fejlesztése mellett a kapcsolatteremtésről, a kommunikációról szól, az emberek és a tájak közötti párbeszédéről, s mindez a csodálatra méltó olasz vendégszeretet keretében. Így válhat egy szakmai esemény társadalmi eseménnyé! Köszönet Mario Margheritinek és a Torsanlorenzo Gruppo Florovivaisticónak, különösen Serena Vivianinak a szervezésért!

Herczeg Ágnes tájépítész,

az Ars Topia Alapítvány programvezető kurátora

Tikk Dóra tájépítész,

Ars Topia Alapítvány pályázatfelelőse

Azadeh Rahnama

tájépítész, önkéntes

GEOMETRIZÁLÁS ÉS KITALÁLT ÖSSZEFÜGGÉSEK

Makovecz Imre épületei Makó városában
Kőszeghy Attila

Száz évvel ezelőtt csodálták az építész, aki egy épületbe összenövésztette tucatnyi építészeti stílus sablonos alakzatait. Ma elborzadva nézzük az 1900-as párizsi világkiállítás Szajna-parti formakavalkádját. Ötven éve a néhány elemi geometriai formára redukálás mint végső letisztultság, a feleslegest eltüntető egyszerűség hite vált uralkodóvá.

Ejelző nélküli modernnek a hétköznapi vegyességtől távoli sterilitás csendjét kínálták. Monotonitással, töretlen ismétlődésekkel próbálták kimosni látóterünkben, élményeink köréből a ritmustalan vagy csorbán tagolt, szét hullott dolgokat. Gyógyító szépségek és rengeteg rideg dobozalak keletkezett. A kitalált összefüggések századelőn sikeres építészeti rengeteg zavaros képződményt hagytak ránk. Kevesen pedig gyógyító szépségeket.

Makovecz Imre geometrizál és kitalált összefüggéseket kínál. A gótika, szecesszió és art deco gesztusaival, élő létezőkre utalva geometrizál. Ez a sematizálás ad esélyt élők és élettelenek összekapcsolására. Olyan összekapcsolásra, amely nem ideológiavezérelt stíluskotyvalékot eredményez, hanem megfejtésre váró üzeneteket. Herakleitosz és Platón megnyilatkozásainak szellemi rokonait.

Az építész éppen kitalált összefüggések értelmét nem magyarázhatja meg, nem fordíthatja le a rendelkezésre álló szavakkal. Nem nevezheti az egyszerűség mániásai nyelvén letisztult bonyolultságnak.

Paul Valéry Eupalinosz vagy az építész művében (Paul Valéry *Eupalinos ou l'architecte précédé* 1923 Gallimard) a Szókratésszel társalgó Phaidrosz így beszél az építészről: „Orpheuszi erőt éreztem ebben az emberben. Előre megmondta a körülöttünk heverő alakatlan kő- és gerenda-halmazok fenséges jövőjét, és szavára mintha mindezek az anyagok arra az egyetlen helyre lettek volna szánva, amelyet az istennőnek tetsző végzet számukra kijelölt. S micsoda csodás módon beszélt a munkásokkal! Nyoma se maradt szavaiban a súlyos éjszakai töprengé-

seknek. Csak parancsokat és számokat közölt velük.

Valéry Szókratésze így válaszol: „Ez az Isten módszere is.”

Nem dicsősége ez az építésznek, hanem csupán egyetlen lehetősége.

A Makói Gyógyfürdő Makovecz-terei hamarosan használatbavételi engedélyt kapnak. És bár igaz, hogy „a Makói Gyógyfürdő a Kárpát-medence hévizekben gazdag területén is kiemelkedő a makói termásvíz, amelyet kiegészít a gyógyító hatású marosi iszap”, ahogy a cég honlapja fogalmaz, megérdemelné a város, hogy polgárai erőfeszítései az épület üzenetéhez méltó módon jelenjenek meg.

Hiszen nem csupán a fürdő, de az új városháza és a hasonlóan izgalmas buszállomás épület is üzenet egy rendkívüli helyről.

Szent István-díjat kapott Makovecz Imre

A Honvédelmi Minisztérium hivatalos tájékoztatója:

„Életműve, aktív társadalmi tevékenysége elismeréseként vette át a Szent István-díjat Makovecz Imre, a magyar építészet kiemelkedő alakja, az organikus építészet megteremtője, a Magyar Művészeti Akadémia alapítója. Művei újra meg újra bizonyították, hovan komolyakarát és összefogás, hozzáértés, ha van egy álom és tudjuk, hogyan váltsuk azt valóra, ha elszántan dolgozunk, sok mindent megtehetünk-fogalmazott Hende Csaba honvédelmi miniszter köszöntőjében az ünnepi díjátadó ünnepségen szeptember 10-én, Esztergomban.” (...) „A kitüntetett kijelentette: nagy ünnep, nagy megtiszteltetés ez számára nemzetétől, hazájától, és szép összegzése életútjának. Ezért nem is bánja, hogy nincs s nem is lesz már épülete Budapesten, mert járja az országot, a Kárpát-medencét, ahol számos iskolát, templomot épített.”

Néhány szó erejéig megkerestem Makovecz Imrét, és a beszélgetést így jegyeztem le:

K. A: (nem őrizkedve némi iróniától): A Szent István-díj átadása kapcsán nyilván felvetődött, hogy évtizedes várakozás után terveid alapján felépül a felső-krisztinavárosi templom...

M. I.: A hazai katolikus templomtervmegrendelésekkel problémák vannak. Egyházvezetői vélemény szerint nem vagyok igazán keresztény, hatott rám a XIX. századi romantika és a szecesszió gondolkodásmódja. Ezért az általam megformált szakrális tér nem autentikus. Ahol ökumenikus templomot akarnak építeni, a katolikus pap kiszáll a történetből. Semmi ok nincs az elkeseredésre nincs semmi ok: Erdélyben sorra épülnek a templomok.

A kerítések is?

Ennek elérése Kolozsvárt a legnehezebb, de ott is működik a templom, az emberek meg vannak vele elégedve úgy, ahogy van.

Elkészül az Országépítő első angol nyelvű kísérő kötete, benne a makói fürdő tetőváza és a Puskás-focitanoda.

Ma már a makói fürdő belső tere is kialakult, bent vannak az oszlopfejek is. A fociakadémia Orbán Viktor gyermekkori vágyálma volt. Gondoskodni kell arról, hogy utánunk is megmaradjon a színvonal. Különbségek lehetnek, de az utánunk jövők érzék el ugyanazt a szintet.

Jó képeink vannak a makói fürdő kupolatüzéről.

A tűz nem volt jelentős, és nem is hír. A világon ma mindig az a hír, ha valami pusztul. De az, hogy mártélyi házában jót beszélgettünk Csete Gyurival, az nem hír.

Csete Györgyöt most tüntették ki Szer-díjjal Pusztaszeren.

Gratulálok neki. A felső-krisztinavárosi templomra visszatérve: felvetődött, hogy a Regnum Marianum helyén

Makó, buszpályaudvar; épült: 2009-2010

épüljön fel. Gaudí Sagrada Família temploma (amelyet ma elég érzékenyen építenek tovább) el tudta hitetni, hogy azonos a katalán néppel, és komolyan is vették. Így lehetne a felső-krisztinavárosba tervezett templom a magyar nemzet temploma. A gellérthegy-i citadella helyén pedig a Medgyaszay-féle *Hősök Mauzóleuma*, vagy hasonló színvonalú utódja épüljön meg.

(Szerkesztői megjegyzés: A Szent István-díjat 2002-ben alapította Bihari Antal, az Esztergom Körzeti Televízió vezetője.

Azok kaphatják meg, akik az összmagyar-ság érdekében kiemelkedő jelentőségű tevékenységet végeztek. A díjazott kiválasztása közvélemény-kutatás és szavazás alapján történik, átadására minden év augusztus 20. előtti vasárnapon, Esztergomban kerül sor.

2011-ben több város fogadta díszpolgárává Makovecz Imre Kossuth- és Ybl-díjas építész. A Szabadság-díjat 2011 júliusában vette át a Magyar Szabadság Napja Alapítvány kuratóriumi elnökétől, Gémesi Györgytől a kultúráért végzett eddigi munkássága elismeréseként.)

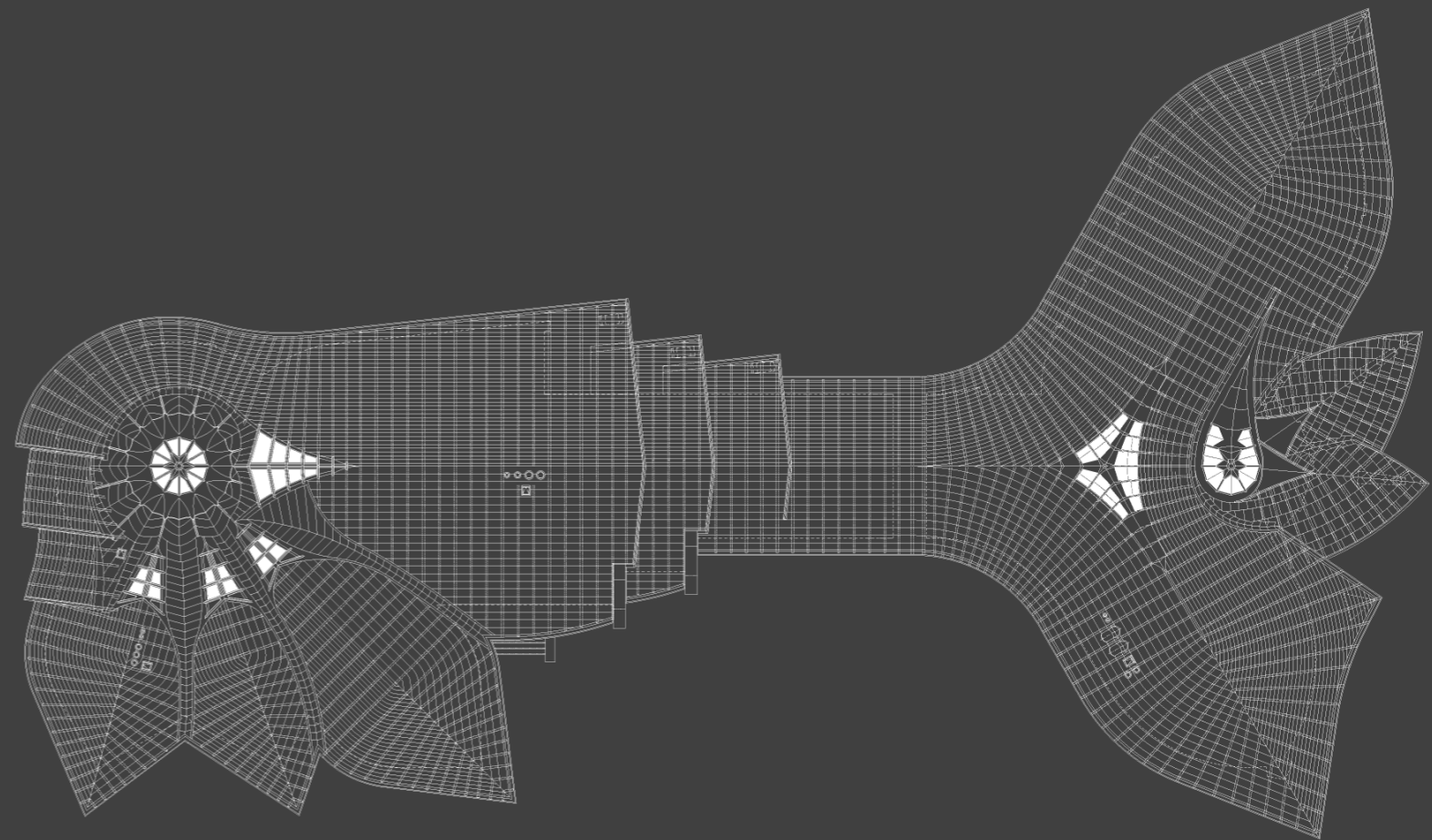
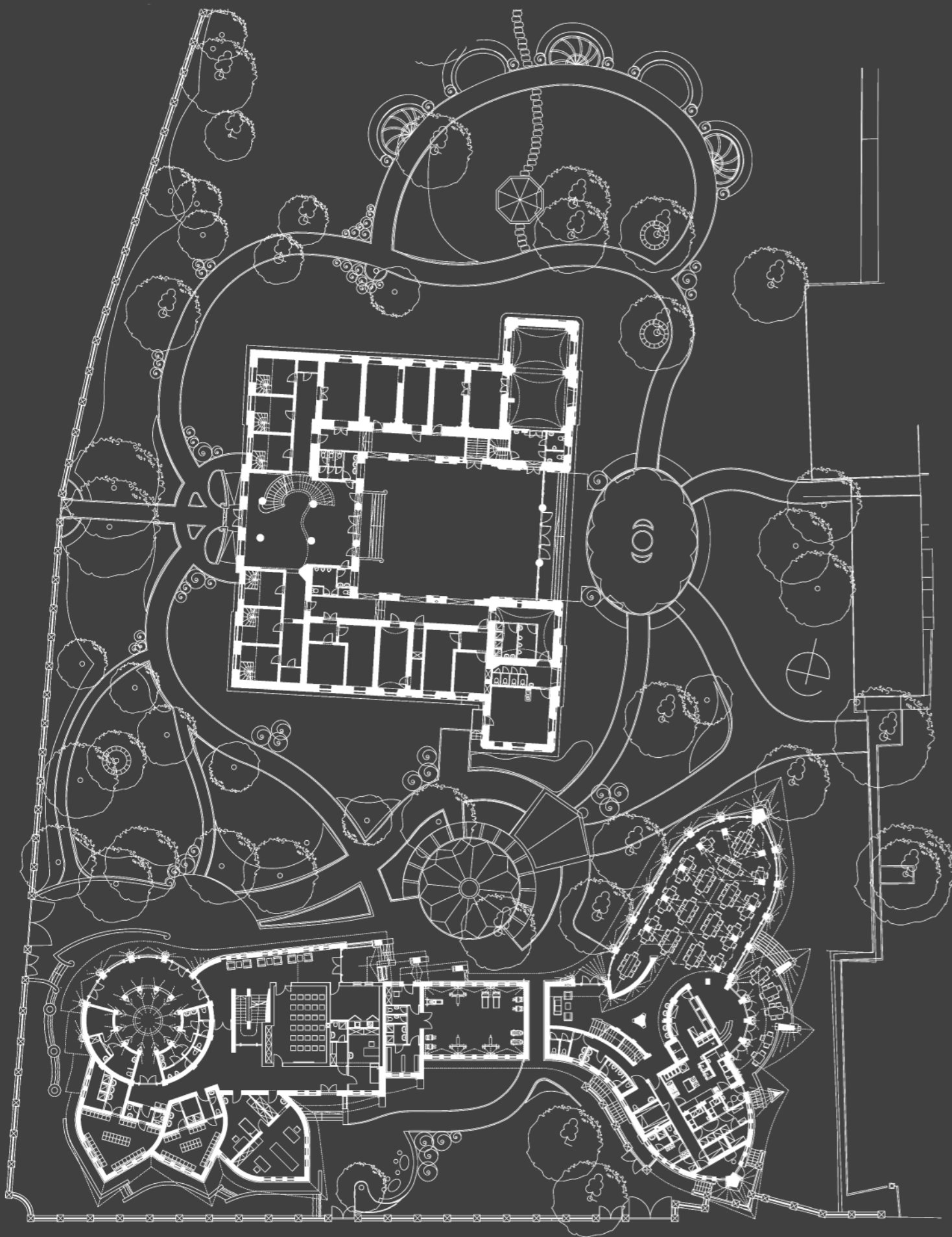
PUSKÁS FERENC LABDARÚGÓ AKADÉMIA

Felcsút, étterem és adminisztrációs épület

Dobrosi Tamás

Puskás Ferenc spanyol gyerekekkel Madridban (www.puskas.com)

Puskás Ferenc a magyar futballisták örökös példaképe. A magyar válogatott kapitányként megnyerte *Az Évszázad Mérkőzését* Anglia ellen (6:3), olimpiai bajnok, majd az ötvenes években Európa Kupa-győztes és világbajnoki ezüstérmes lett. Emigránsként a Real Madrid csapatában egy újabb évtizeden át ejtette ámulatba a világot: háromszor megnyerte a Bajnokok Európa-Kupáját, majd az első Világkupát.

Többszörös spanyol gólkirályként 1991-ben végleg hazatért Magyarországra, ahol szövetségi kapitányként dolgozott – de a világ minden kontinensén megfordult, Ausztráliától Chilén, Egyiptomon, Kanadán és Szaúd-Arábián át Görögországig.

A Felcsúti Labdarúgó Akadémia 2006-ban vette fel Puskás Ferencnek, minden idők egyik legnagyobb futballistájának nevét. A névválasztás nemcsak tisztelegés volt „Öcsi bácsi” előtt, hanem elismerése és megerősítése annak a gondolkodásnak, hogy a fiataloknak olyan példaképekre van szükségük, akiktől nemcsak a szakmai háttérrel, hanem a futball sze-

retetét, és a tanítás, a megszerzett javak továbbadásának örömét is elleshetik.

Ma, a végletekig meglazult generációs kapcsolatok korában újrászöni a nemzedékek közötti kulturális hálót – igen keserves, és felelősségteljes feladat. Mégis, ahogy világszerte elismert labdarúgó szaktekintélyek gyűltek itt össze a tudás továbbhagyományozására, úgy épültek az Akadémia épületei is tégláról téglára, helyi vállalkozókkal, helyi szak tudással, egy közösségtudatos szemlélet, egy, a szigorúan vett építészetnél jóval szélesebb érzékelési körű gondolkodás jegyében, azzal a tudattal, hogy e terek minden rezdülésében meglátható kell legyen a kezdet és a vég, az ég és a föld, a régmúlt és a jövő; annak felismerésével, hogy a falak nemcsak hő-tároló és hangcsillapító tömegek, de elmondhatatlan titkok szemléelői és tudói is, és amelyek szellemalkító erővel bírnak minden itt tanuló fiatal számára.

Ezen a mélyben gyökerező alapvetésen túl minden más csupán szakmai útkeresés és magyarázkodás: a kollégium aulájának légiessége, közösségmeg-

tartó tere, vagy az új, élettani épület-szárny zezugos, természetvárhoz hasonló térszövege, a szerkezetben rejtve megmutató összetettsége – mind-mind csupán következményei egy olyan belső folyamatnak, ami valójában stílustól és formától független, de itt és most ilyen alakban mutatkozott meg.

A feladat nem volt kisebb, mint általában: a földből kisarjadzó falak, és a levélként rájuk feszített tetők közé bezárni egy egész világot, a teremtés és gyarapodás izgalmával, majd az elhagyatottság és a pusztulás drámájával együtt.

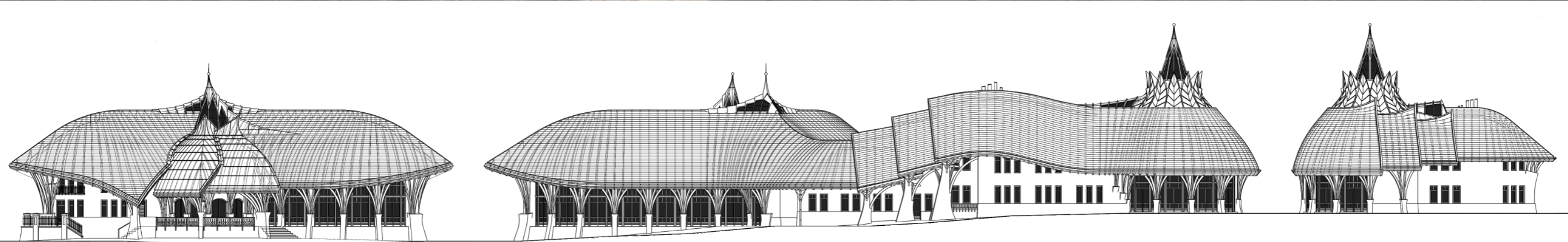
Aki ellátogat Felcsútra, nem marad kétsége afelől, hogy az itt gyűlő energiák még a pattanás előtti pillanatban vannak. Új épületek, új életek nőnek ki a földből, a mögöttük rejlő hajtóerő pedig egyszerű, és megmosolyogtatóan magyar: „Nem tudtuk, hogy lehetetlen, ezért megcsináltuk!”

Dobrosi Tamás
www.dobrosi-epitesz.hu

(A fotókat Dobrosi Tamás és Papp Tamás készítette • szövegforrás: www.pfla.hu)

ÁRTATLAN APARTHEID – KIREKESZTŐ ÖRÖKSÉGVÉDELEM

(Szerkesztői előszó)

Az ipari örökség
nem elég arisztokratikus,
következésképpen alsóbbrendű

Váci Piroska, a hazai ipari örökségvédelem harcosa alábbi helyzetkép-leírásában kiemeli: meg kell értenünk a műemlék és az ipari örökség közötti lényegi különbséget. A hivatalos értelmezéshez kapcsolódó észrevételek lehetőségét annak jelzésére, hogy a kulturális örökség katasztrófa-helyzetének kialakulásáért talán a hagyományos védelem/őrzés koncepciója is felelős.

Fent: az istvánteleki víztorony (ismeretlen fényképező felvétele)
Lent: Budapest, a volt Globus Konzervgyár épületei (fotó: Vastalicska)

Aligha vitatható, hogy műemlék az, amit – hivatkozással a művészettörténeti és esztétikai értékelés során megállapított műemléki értékeire – jogszabállyal védetté nyilvánítottak. Az ipari kulturális örökségnek is csak így adható műemlék minősítés. Élő szerzők alkotásai kivételesen, a létrehozás után több évtizeddel kaphatnak védelmet. Addig – bár nagy-szerűek – nyugodtan elpusztíthatók.

A társadalmi csoportok tagjai csak generációkon át hagyományozódott, eleven kulturális jellemzőikkel, szokásaikkal tudnak kommunikálni. A kulturális jellemzők életben tartása aligha érhető el az objektumok műemléki vagy akár helyi védelmével. A tárgyak védelme – ami voltaképp nem más, mint skanzenesítés, hovatovább cirkuszasítás – a szellemi világba ágyazott létrehozás folyamatát kivételesnek, ismételhetetlennek tünteti fel, így az utódokat nézőjükké degradálja. A törekvés a műemlékként védett vagy helyi védettségű kulturális örökség különböző fajtáinak (épített környezet, művészeti alkotások, történeti műtárgyak, régészeti leletek, szellemi kulturális örökség) megőrzésé-

re ugyanolyan kudarcra ítélt, mint szűkebb részterületén a műemlékvédelem. A társadalmak mindennapjaiban nem élő kulturális örökség védőernyői új társadalmi csoportok beáramlásával felszakadnak. Jól mutatják ezt a nyugat-európai örökségmentő kudarcok: a mégoly sikeres kulturális turizmus e kudarcot nem fedi el. A globalizált fogyasztási, életviteli minták nem zökkennek vissza a lokális életviteli mintákba. Ez csak akkor történhetne meg, ha a tradíciókat még őrző társadalmi rétegek ilyenek újraépítésére kényszerítenének.

Az ipari kulturális örökségre – ha marad még – a beözönlő idegenek úgy fognak vigyázni, mint a rómaiak a görög kultúra értékeire, beleértve a nagyüzemi technológiák által generált hatékonyságot is. A tárgyak, építmények működése ennek a termelő kultúrának kitápintható-szemlélhető reprezentációja. Mondhatni, szellemi gyermekeink ezek, amelyekhez, nyilván, nosztalgiával is viszonyulunk. De ennél többről is szó van. A szellemi munkálkodás sajátos térképei, amelyeket aligha lehet letapogatni számítógépes animációkkal.

Fent: Törökszentmiklós, téglagyár
Lent: Kőbánya, sörgyár, üzemi épület

Tömegével semmisülnek meg ezek az üzenő objektumok, mert teremtő közegük nem rendelkezhet felettük. Kellene lennie társadalminkban annyi erőnek, hogy az elavulttá vált technológiák mindaddig működjenek, amíg az avult szerkezetek megengedik. Ahogyan nagyvárosi fiatalok még életben tartják a szellemi örökséget a néptánc-mozgalmakban. Nyilván nem a végtelenségig lehetséges ez. De tudni kell, hogy a gyilkosság, az életrovidítés nem csupán a megölt életét veszi el, hanem tágabb környezetében is rombol. Ráadásul az ipari kulturális örökség elpusztítása s az ennek jogát szinte legalizáló média-tárlás az idő előtti, értelmetlen elpusztítást elkerülhetetlen létevényé stilizálja.

A lepusztult ipari tájak életben tartását megcélzó városterápiás kísérletek hol támaszkodhatnak még szét nem mor-

zolódott, együttműködésre képes közösségekre? Ha ilyen nincs is, arra lesz elit, hogy a működés felől generált formákat „megnemesítse”, művészi többlettel szerelje fel. Ahogyan az 1900 körül begyűjtött népdalokra sikerült nagyzenekari ruhát aggatni. A lepusztult ipari tájak kulturális terekké stilizálva, public art programok jegyében a társadalom különböző rétegeinek lehetőséget adnak a kultúraalkításba bekapcsolódásra, reagálhatnak a helyi környezetre. Akár úgy, hogy tovább rombolják, akár úgy, hogy valamelyes feljavítással szórakoznak.

Turisztikai termékké formáltan pedig a fogyasztókra tekintettel az épületeket akadálymentesíteni, a faszerkezeteket tűzgátló bevonattal ellátni kötelező, a rozsdás szerkezetek felfényezése mellett pedig megkezdhető az ipartör-

téneti régiségek sorozatgyártása Romániába kihelyezett üzemekben.

Aki az ipari létesítmények romjait járja, berendezések elpusztítását tapasztalja, és tudja, hogy semmi sem véd a profitéhes spekulánsoktól, megteheti, hogy elfordítja a tekintetét. Hiszen végignézni a rombolást nem igazán elegáns (némi perverzítés ugyan rejlik benne). Azért azt, aki ma arra szólít fel, hogy csináljunk alapos inventarizációt, tárjunk fel elhanyagolt, elfeledett helyi értékeket szabadon figyelmeztetni. Nagy a veszély, hogy spekulánsoknak adunk ezzel tippeket a hatékonyabb pusztításhoz. Megtapasztalhattuk, hogy bármiféle védelmi intézkedés milyen heves bontási-pusztítási lázat támaszt. Aminél csak az fájóbb, amikor a védelemre hivatott – például a főépítész – ad ötleteket a romboláshoz.

Az ipari kulturális örökség objektumai, a termelő kultúrához kötődő szellemi örökség érzékletes támaszai eltűnnek, eltorzulnak. A létfontosságú javak termelését és közvetítését a tudásgazdaságba szédült társadalmak kihelyezik távoli földrészekre. A vizualitás jelentősége megnő, azonban az érzékelés, különösen a társas biológiai lényként való együttműködés ingervilága elszegényedik. Sok évszázados szokások, gesztusok, amilyenek például a kistelepülési köszöntések, spontán segítő mozdulatok, nem találnak működési terepet.

Az UNESCO 2003-ban egyezményt fogadott el a szellemi kulturális örökség megőrzéséről; az Országgyűlés a 2006. évi XXXVIII. törvénnyel kihirdette. Ennek szellemében megkezdődött a szellemi kulturális örökségvédelem nemzeti rendszerének felépítése. Első lépésként

az egyes közösségek, csoportok vagy egyének azon szellemi javait kívánta összegyűjteni, dokumentálni és közismertté tenni, amelyeket a közösségi emlékezet és tudás részeként mint élő örökséget ismernek és gyakorolnak. Felhívta a magyar kultúra iránt elkötelezett közösségeket, csoportokat és egyéneket, hogy vegyék számba élő vagy még feleleveníthető örökségüket, nemzedékeken át öröklődő szokásaikat, kifejezési formáikat és hagyományos ismereteiket. Ezek közül jelöljék ki azokat az elemeket, amelyeket a szellemi kulturális örökség nemzeti jegyzékébe való fölvételre javasolnak. Az Oktatási és Kulturális Minisztérium hozzájárul a listára fölvett elemek megőrzéséhez, s közülük választja ki azokat, amelyeket az emberiség szellemi kulturális örökségének reprezentatív listájára javasol.

Szemezgetünk – ahogyan a népi motívumokat, dalokat gyűjtögették a múlt századelőn, alkotói feltöltődésre, deklaráltan a népi értékek felemelésére –, a gyarmati elmaradottaknak pedig torzítva adjuk vissza azt, ami az övék volt. Népdalokat hangversenytermekben nagyzenekari maszatozással, népi motívumokat bankok, biztosítók homlokzatdekorációiként...

(Kőszeghy Attila)

Szemben: Budapest Újpest, víztorony
(fotó: Országépítő, archívum)
lent: a kispesti gránitgyár épülete
(fotó: Vastalicska)

Váci Piroska: Gondolatok az ipari örökség védelméről

Az 1970-es évektől magától értetődőnek tűnik, hogy az egész világon lezajló gazdasági szerkezetváltás, a hagyományos iparágak visszaszorulása, a technológiák egyre gyorsabb változása/váltása következtében funkciójukat veszített ipari épületek/területek, kilátástalan helyzetbe került ipari régiók helyzetét örökségvédelmi problémaként szemléljük, s a megoldást ezen a téren keressük. Konferenciák, kiállítások, publikációk sora, szakdolgozatok, a legkülönbözőbb diszciplínák doktori értekezései tárgyalják közel húsz éve már Magyarországon is az ipari területeken végbemenő folyamatok kulturális örökségvédelmi vetületét. Ennek ellenére a helyzetkép, amelyet közel tíz éve vázoltam fel, ma érvényesebb, mint valaha.

„Az elmúlt fél évszázadban Magyarországon bekövetkezett alapvető gazdasági és társadalmi változások következményeként kulturális örökségünk számos területe hátrányos helyzetbe került. Az 1949-től végrehajtott államosítások elsősorban a kastélyok,

kúriák és városi paloták sorsát pecsételték meg, az ipar gyorsuló modernizációjával és a rendszerváltással pedig az ipari emlékek kerültek veszélyeztetett helyzetbe.

Az ipari épületek/területek funkcióvesztésének felgyorsulása egész ipari örökségünk megőrzésének problémáját felszínre hozza. Az elmúlt közel húsz év megváltozott gazdaságpolitikai és politikai viszonyai ezen a (műemléki értékvédelem szempontjából még csak kismértékben feltárt) területen hirtelen rendkívül gyors és tömeges pusztítást indítottak el. A privatizációs folyamatok a funkciójukat veszített épületek, berendezések, a hagyományos ipari területek és tájegységek eltűnését, a híres magyar technológiák, a 19. században hazánkban világszínvonalon meginduló gyáripar, majd a szocialista nagyipar 20. századi ipari örökségének teljes megszűnését eredményezhetik.”¹

Az ipari örökséggel kapcsolatban megjelenő számos publikáció szóhasználatából kitűnik, hogy néhány

gyakorta, de nem mindig egyértelműen használt alapfogalom tisztázására szükség van.

A legfontosabb az *(ipari) műemlék* és az *ipari örökség* közötti lényegi különbség megértése.²

Szakmai tanácskozásokon gyakran felvetődött, és mára tisztázottnak tűnik, hogy *mit nevezünk iparinak?* Ezt a legrövidebben és legközérhetőbben

¹ Váci Piroska: Az ipari épületek védelmének lehetőségei. [2002] • http://archivum.epiteszforum.hu/holmi_detailed.php?mhmid=1315

² Egy szűkebb és egy tágabb fogalomról van szó: – *műemlék* esetében olyan objektumról beszélünk, melyet műemléki értékeinél fogva

jogszabállyal már védetté nyilvánítottak, külön ipari műemlék meghatározás nem szerepel a törvényben; az *ipari örökséget* a tágabb, kulturális örökség részeként definiálja a szakma képviselőit ellátó nemzetközi szervezet, a TICCIH (*The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage. The Nizhny Tagil Charter of the Industrial Heritage. www.ticcih.org*). Tartalmát történeti, műszaki, társadalmi és építészeti értékkel bíró ipari emlékekben határozza meg, melyek magukban foglalnak minden *ipari tevékenységgel kapcsolatos anyagi, szellemi megnyilvánulást*.

Császár László fogalmazta meg, aki az ipari tevékenység által létrehozott áru, a *termék útja* mentén (az előállításától a fogyasztóig) fellelhető objektumokat nevezi „iparinak” egészen az értékesítésig bezárólag. Ezen belül – ha mindenáron kategóriákat akarunk meghatározni – a *népi-ipari* (paraszti kézműves, manufakturális), *ipari* (nagyüzemi/gyári termelés objektumai), *agrár-ipari építészetet*, valamint *mérnöki objektumokat* különböztethetünk meg.³

„A privatizációs folyamat következtében kialakult új tulajdonviszonyok olyan helyzetet teremtettek, melyben ezeknek az épületeknek a sorsa ellenőrizhetetlen és fennmaradásuk legtöbb esetben pusztán gazdasági kérdés.”⁴ Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal⁵ ezekkel a gondolatokkal indította el 1997-ben azt a konferenciát,⁶ mellyel a nemzetközi áramlatokba⁷ bekapcsolódva az intézményes műemlékvédelem akkori szándékai szerint komplex és egységes elveket tükröző stratégiával kívánt a hazai ipari örökség megőrzésének élére állni, felismerve és hangot adva annak a

³ Császár László: Az ipari építészeti kérdéshöz. In: *Az ipari műemlékvédelem helyzete Magyarországon*. id. mű. p. 9-11.

⁴ Váci Piroska: Előszó. In: *Az ipari műemlékvédelem helyzete Magyarországon*. id. mű. pp. 7.

⁵ A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal jogelődje **6** „Az ipari műemlékvédelem helyzete Magyarországon” c. nemzetközi konferencia. 1997. április 7-8. Budapest, OMF

⁷ Németh Györgyi: Ipari örökség és városkép. In: *Regio*. 16. évf. (2005) 3. sz. p. 29-30.

Szemben: Gibárt, vízmű
lent: Ózd, vasmű

ténynek, hogy ez a terület *sajátos szerepénél* fogva túlmutat a hagyományos műemléki gyakorlaton.

A konferencia „Ajánlása” pontosan határozta meg a témával kapcsolatos helyzetképet és azokat a sarokpontokat, melyek jegyében *előremutatón* és minden addigi műemléki gyakorlatnál összetettebben kívánta megszervezni és összefogni a szükséges teendőket.

„Rávilágított arra, hogy az ipari örökség védelme az emlékcsoport *sajátos helyzeténél* s az ebből következő tenivalók *interdiszciplináris jellegénél* fogva egyedül a különböző szakmák és (ipari) szakterületek együttműködésével, széles körű társadalmi támogatás alapján, a közigazgatás, az ipari szféra, a helyi közösségek, az érintett történeti, társadalmi és műszaki tudományok művelőinek összefogásával valósulhat meg.

Egyetértésre jutott abban, hogy a halasztást nem tűrő cselekvést az *adatfelvétel (értékelés)* azonnali és gyors elindításával lehet és kell megkezdeni. Ezt a munkát, amelybe minden együttműködni szándékozó személy és szervezet bekapcsolódása kívánatos, tartalmi és földrajzi értelemben egyaránt a lehető legszélesebb körben egyszerre kell indítani. Különös jelentősége van a bármi néven nevezendő dokumentálásnak (ideértve az ipari emlékek lényegétől elválaszthatatlan berendezésekre vonatkozó anyagokat is), amely az értékek esetleges elpusztulását megelőzően azokról maradó ismereteket örökíthet meg.

Sürgető feladatként hangsúlyozta, hogy a már megismert és számba vett értékek védelmére az országos (műemléki) védelem mellett *egyre jelentősebb szerephez kell jutnia a helyi értékvédelemnek*, amely kifejezője és egyben formálója lehet a helyi közösség összetartozásának, s gyakran *helyi fejlesztési stratégia alapjául is szolgálhat*;

Felhívta a figyelmet arra, hogy ahol lehet, a gyakorlati védelmi munkát is azonnal meg kell kezdeni. A védelmi tevékenység keretén belül elsősorban törekedni kell *az eredeti, vagy ahhoz nagyon közel álló rendeltetés megőrzésére*, illetve bevezetésére. Ha ilyen megoldásra nincs lehetőség, akkor megfelelő új rendeltetés biztosításával kell megelőzni a funkció nélkül maradt épület elkerülhetetlen pusztulását. [...]

Szorgalmazta *átfogó preferenciális stratégia kidolgozását*, így különféle közvetett *anyagi támogatási kedvezmények lehetőségének megteremtését* és mielőbbi életbeléptetését.⁸

A konferenciát követően ebben a szellemben indult el a munka, következetesen próbálva végrehajtani az *Ajánlás* „programját”⁹ bár önálló munkakör a feladatra csak 2001 júliusában jött létre. Ezt megelőzően 2000. szeptember-december között elkészült a Hivatal ipari műemlékvédelmi stratégiája. A hatékonyabb munka azonban

⁸ Ajánlás, „Az ipari műemlékvédelem helyzete Magyarországon”. In: *Az ipari műemlékvédelem helyzete Magyarországon*. id. mű. p. 101-106.

⁹ Az Ajánlás dőlt betűs kiemelései tőlem (V. P.)

csak azt követően indult el, hogy 2001 elején a Hivatal a társadalmi és műszaki tudományok művelőinek széleskörű bevonásával pályázatot nyújtott be „INDUSTRIA” címmel az OM Széchenyi programjára, melyben kidolgozta az ipari örökségvédelem feladataihoz megfelelőnek tartott munkatervet és az ennek alapját képező módszertani vázlatot. A program a második benyújtásra sem nyert támogatást, noha ez képezte volna a vállalt speciális ipari örökségi feladatok ellátásának finanszírozását.

Ennek ellenére a különböző iparágak szakmai bevonásával megindult egy gyors felmérés. Az ún. *gyorslistát* egy minden iparágat átfogó szaktopográfia alapjának, a gyakorlati ipari örökségvédelmi munkát segítő kiindulópontnak szántuk, és azokat az ipari épületeket/területeket/objektumokat tartalmazta, melyeket az adott

szakma értékesnek, megőrzésre méltónak talált.¹⁰

Egyéves előkészítő munka eredményeként 2003 elején indult el az *Ózd-projekt*, a funkcióját veszített ózdi ipari régió kulturális örökségre alapozott revitalizációs programja a SZIE Ybl Miklós Műszaki Főiskolai Kar Településmérnöki és Építészeti Tanszékének közreműködésével. „A projekt nem védett műemléki területen indult, tehát minden műemlékvédelmi lépést – a felfedezéstől a rehabilitációig – például értékűnek szántunk egy olyan terü-

¹⁰ Ez az iparáganként csoportosított lista tartalmazza az objektum nevét (mely egyben annak meghatározása is), címét (megye, helység, cím), a jellemző objektum datálását, legalább 1 fotót, és egy nagyon rövid, 1-2 mondatos értékelést, amely világossá teszi, hogy miért értékes. A listát ipartörténések és a szakági múzeumok közreműködésével készítettük el 2001 és 2004 között.

leten, ahol a „kitörésnek” szinte ez az egyetlen lehetősége. Az érték meghatározás és annak tudatosítása a helyi és az országos döntéshozók körében tehát alapvető fontossággal bír.”¹¹ 2005 áprilisáig elkészült a város belterületeinek kulturális örökség alapú stratégiája, valamint Örökségvédelmi hatástanulmány készült Ózd központi területére. Ezáltal az Ózd-projekt ígéretes helyen szerepelt a norvég EEA Grants pályázói között. A magyar műemléki gyakorlatban eddig példa nélkül álló fejlesztési javaslat szintén nem a hagyományos műemlékvédelem módszereit és eszközeit használta, hanem az integrált örökségvédelem keretein belül kívánta felvillantani a lehetőségeket a jövőbe átmenthető

¹¹ Kristóf Ágnes - dr. Váczai Piroska: Ózd örökség alapú városrehabilitációjának előkészítése epiteszforum.hu/node/468

természeti-környezeti, építészeti-infrastrukturális, emberi-társadalmi értékek komplex feltárásával és kezelésével. Például akart szolgálni arra, hogy az integrált örökségvédelem hogyan tud eszköze lenni a helyi értékek védelmével megvalósítható fejlesztések generálásának.¹²

Párhuzamosan folytak a különböző ipari helyszínek bejárásai és a szakmai egyeztetések a különböző iparágak múzeumi és iparági szakterületeivel. 2005-re életbe lépett egy megállapodás a Vízügygel 3 éves közös munkaterv kialakítására. Az együttműködés elsőként felelt volna meg az ipari ágazatok és a kulturális örökség együttműködésének, és a kidolgozott módszer más ágazatok esetében is alkalmazható lett volna. A megállapodás vízügyi tárca általi finanszírozása aláírás előtti stádiumba jutott.

Folytak a kölcsönös megkeresések a MÁV szakembereivel, és a szénbányászati felek részéről történő kezdeményezés a szénbányászati megállapodás előkészítésére szintén megtörtént 2005 májusára.

2004-2005 között egy nemzetközi projekt előkészítésével, a rijekai kikötőépületek veszélyeztetésével kapcsolatos közös magyar-horvát együttműködés szakmai tartalmának kidolgozásával lehetőségünk nyílt arra is, hogy az ipari örökségvédelmi tapasztalatainkkal átlépjünk az ország határain. Például az egykori Fiume (ma Rijeka) kikötő-épületeinek magyar tervezésű, korai vasbeton szerkezetei kapcsán kitűnő terep nyílt a hosszú távú együttműködésre, az Ózd-projektben szerzett tapasztalataink megosztására.

Ugyanakkor egyre érezhetőbbé vált az ipari örökségi munka Hivatalon belüli elszigetelődése. Ózd város önkormányzata a program legszélesebb körű elfogadása és támogatottsága ellenére is kihátrált az együttműködésből, nem élve a projekt által elért támogatási lehetőségekkel sem.

¹² Kristóf – Váczai: id. mű.

Megmagyarázhatatlan volt 2005 májusában az a szakmapolitikai döntés, amely megszüntette az ipari örökség védelmét, mint önálló munkakört, arra hivatkozva, hogy az ezen a téren végzett munka nem tartozik a Hivatal feladatkörébe, és az ipari műemlék csak egy a számos más műemléktípus között. *Az intézményes műemlékvédelem ettől kezdve szinte egyik napról a másikra kilépett a saját módszereit és eszközeit előremutatóan tágító, igen aktívan kezdeményező, az ipari örökség védelmében 1997-ben magára vállalt koordináló szerepköréből.*

Ismét eluralkodott a magyar ipari örökségvédelem kezdeti problémája, hogy a védelmükben és megőrzésükben érdekelt szakmai és társadalmi csoportok elszigetelten, helyi szinten, szűk körben vívják reménytelen harcukat a korszak politikai, gazdasági és szociális jelenségeinek hatásaival. Sőt, akár egymással is szembe kerülnek ezek a szereplők, ha egy-egy területen valamiféle változtatás igénye vagy lehetősége lép fel. A mai magyar műemlékvédelemben az ipari épületek védelme csupán elenyésző része a számos épülettípussal foglalkozó műemlékvédelmi gyakorlatnak. Nem vált gyakorlattá a téma speciális vo-

natkozásait figyelembe vevő, az előző években kialakított ipari műemlékvédelmi koncepció, amely ha megoldani nem is, de legalább példát tudott mutatni arra, hogyan lehet segíteni az egységes fellépést ezen a területen. Az ipari örökség más örökségcsoporttal összehasonlítva olyan *sajátosságokkal* bír, amelyek nehezen kezelhetőek a hagyományos műemlékvédelmi gyakorlat eszközeivel. A jogi védelem és a hatósági eszközök gyakran csak meggyorsítják a pusztító folyamatokat. Az iparban a gyorsan változó technológiai igények követésének szándéka, a megváltozott, és főleg a rövid távra szóló, kizárólag haszonelvű érdekeket szem előtt tartó gazdasági környezet veszélyei mit sem változtak e sorok megfogalmazása óta.¹³

Az évekkel ezelőtt összeállított gyorslistán kívül összességében ma sem tudjuk, milyen számban és főleg milyen értékkel rendelkezünk ezen a területen. Ezért az esetleges védelem vagy befektetések által megvalósult felújítások nem okvetlenül az értékek összehasonlító elemzése, nem a szakmai döntések és a befektetői igények

¹³ Ajánlás. In: *Az ipari műemlékvédelem helyzete...* id. mű. 101. o.

egyeztetése jegyében valósulnak meg. Hiányzik a magabiztos értékítélet s az ezt tükröző egységes műemlékvédelmi koncepció alkalmazása is a megőrzési gyakorlatban. Az ipari örökségvédelem – nem vállalva azt a koordinációt, mely össze tudná kapcsolni az értékek meghatározását, felmérését, műemléki védelmét és a megőrzést megteremtő befektetői igényeket – ma teljesen elszakadt saját tárgyától. Ez utóbbiakat, mármint a megőrzést és fenntartást egyedül a tulajdonos feladatkörébe utalja. Az alkotó párbeszéd hiányában pedig épp ez valósul meg a legnehezebben. A mai műemléki jogszabályi környezetben, a védési eljárási és az ezt tükröző hatósági gyakorlatban nincs biztonságban sem a tulajdonos, sem a műemléki érdek (műemlék fennmaradása) maga. Hiányzik az egységes és érthető feltételrendszert szolgáló műemléki gyakorlat, hiányoznak az átlátható teljesítési feltételek; úgy tűnik, hogy a tulajdonosnak semmi sem biztosít ösztönzést, garanciát pedig pláne nem. Ezeket a tényeket ismét felis-

merve kötött együttműködési megállapodást ez év márciusában a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal és a Magyar Államvasutak Zrt. a vasúti építészeti értékek megőrzésére.¹⁴

Mindez nem változtat azon, hogy újra kell gondolni a *kinek a feladata?* kérdést. Anélkül, hogy egy hangzatos fordulattal válaszolva fejezném be ezt az írást, közös válaszkeresésre invitálok az érdeklődőket. Ám mielőtt befogunk ebbe a párbeszédbe, csak a kísérlet kedvéért fordítsuk meg a megszokott problémamegoldásból kiinduló gondolatmenetünket. Ne próbáljuk az „ipari probléma”, „világgazdasági probléma”, „szociális probléma”, „örökségvédelmi probléma” címkéket egy újabb „X probléma” címkével helyettesíteni, ami már a kérdések szintjén is azonnal behatárolja a lehetséges válaszokat. Hanem induljunk ki egy problémáktól és címkéktől lecsupaszított térből, ahogy egy ipari épület, ipari terület vagy ipari táj áll előttünk.

¹⁴ A hónap témája – Védelemre várva. In: *Örökség*, 2011. április p. 9-13.

A túlnépesedés következtében tudatosan fogy az élhető tér. Az építkezések során egyre kevésbé engedhetjük meg a „nagy terek luxusát”. Ugyanakkor adott egy olyan, többnyire funkcióját veszített épületállomány, amelynek éppen jellegzetessége a tágas, sok embert befogadó térkialakítás. Ebből az egyszerű megközelítésből kezdjük el foglalkozni a témával, és az egyre mélyebb környezeti feltárás során „címkézzük” csak fel az épületet. Ha így teszünk, talán könnyebben észrevesszük azokat az épülethez kapcsolható csatlakozási/párbeszéd-pontokat, melyek tükrében széles kulturális, gazdasági és szociális kontextusában merül fel a „kinek a feladata?”, „a mit kezdünk vele?” kérdésre pedig komplex válasz adható. Ne új felelőst keressünk, hanem indítsuk újra a párbeszédet az ipari épületekről, ipari területekről, ipari tájról.

Váci Piroska PhD., művészettörténész, a Magyar Ipari Örökség Munkacsoport elnöke.

Fiume, kikötői raktárépületek a Monarchia korából

AZ EGYÉN EMLÉKÉNEK MEGŐRÖKÍTÉSE A SÍRFELIRATOKBAN

Keszeg Vilmos

Bevezető gondolatok

Az epitáfium a személyes sorsra, életpályára összpontosító, legősibb biografikus szövegtípus. Mint biografikus szöveg elsődlegesen a születés, az életpálya és a halál toposzaiból szerveződik. Ez egészül ki, illetve árnyalódik a tanulmányok, a családi élet (házasság, gyerekek, rokoni kapcsolatháló), a munka és a közéleti szerepvállalás toposzaival. Az epitáfium közvetlenül a haláleset bekövetkezése után, a gyász munka részeként készül el, a temetési szertartás kései mozzanataként. Elkészítése, kihelyezése a sírfelirat elsődleges, primér kontextusa. Létrejötte és használatra való átengedése, használatba vétele a halottal van összefüggésben. Funkciói közül kettőt kell kiemelni. Miután az egyén életpályája lezárul, s az elhantolás által holtteste láthatatlanná válik, a síremlék s a rá kerülő epitáfium a halott utóéletét biztosítja, a kulturális emlékezet fenntartásának eszköze. Az egyént a halottak társadalmába integrálja, kijelöli, megnevezi a nyugalomról és az emlékeről gondoskodó élőket. E szociális funkció mellett a másik jelentős funkciója pragmatikus jellegű: a halott nyugalomáról, lelki üdvösségéről való gondoskodás (az epitáfiumot záró kívánság, a temetőlátogató emlékeztetésre, fohászra való felszólítása). A család temetőlátogatása a sírfelirat használatának utólagos formája. A sírfeliratok egyik oldalán a halállal, a túlvilági élettel kapcsolatos vallásos és világi mentalitással, másik oldalán a társadalmi reprezentációs szokásokkal vannak összefüggésben.

A márványtáblára vésett sírfeliratok létezéséről a magyar nyelvterületen a kutatásnak a 16. század elejétől van tu-

domása. A 17. századtól a templom falára akasztott vagy a síron felállított fejfára rögzített deszkaepitáfiumok készültek. Az emlékjelet megnevező szó a felirat szövegét is jelölni kezdte. Mellette a 18. században további magyar elnevezések jelentek meg: fejfírás, fára való írás (Balassa 1989. 54–58). Erdélyben a legrégebbi sírfeliratok a 16. század első feléből maradtak fenn (Lászlóffy 1989. 18.). A temetők a 16. században távolodtak el a templomtól. Kolozsvárt a Házsongárd 1585-ben nyílt meg (Balassa 1989. 54.). A kőből készült sírjelek Európában a 16–17. században jelentek meg (korábbi, már 12. századi előzmények után) (Balassa 1989. 54.; Novák 2005. 84.), és a 18. században terjedtek el főúri-polgári hatásra.¹ A paraszti, kőből készült sírjelek a 18–19. században jelentek meg, és a 20. században szaporodtak el (Pócs 1981; Balassa 1989. 54.), főként olyan településeken, ahol a kő adott volt. A fejfák megjelenése a protestantizmus terjedésével állt összefüggésben (Imreh–Hoppál 1977. 7.). A 20. század közepén általánosan elterjedt a beton és műkő, esetleg a márványtáblával kiegészített síremlék.

A korai (szarkofág és obeliszk alakú) síremlékek nagyobb felületet kínáltak a felirat számára. Felállításuk összefüggésben volt a rendiség és a nemzetség (genealógia) tudatával és érdekeivel. A síremlékek mérete az évszázadok során

¹ Marosszéken a 18. század első feléből maradtak fenn az első datált sírkövek (Péterfy 2005. 15.). Mezőtelegd temetőjét 1781-ben nyitották (Emőd–Varga 2004. 21.). A Partium területén a 18–19. században fából faragott fejfák és keresztek, a 18–19. században kő síremlékek készültek, lásd Dukrét 1999. 10. Érmihályfalván a 18. század második feléből maradtak fenn az első sírkövek (Kovács 2006. 45.).

fokozatosan csökkent, ezzel együtt beszűkült a felirat terjedelme és szemantikai mezeje is. A fából készült sírjelek alkalmazása kezdettől fogva rövid szöveg feljegyzését tette lehetővé. A rendiség jelentőségének csökkenésével, a köztemetők terjedésével az epitáfiumok az egyénre irányították a figyelmet.

A kutatás korábban elsősorban a sírjel állításának rituális kereteit, valamint a síremlék formai specifikumait vizsgálta. A sírfeliratok elemzése szintén különböző kérdések megválaszolásának forrása lehet. Közülük néhányat említünk meg. Hogyan történik meg az emberi életpálya, az emberi sors epitáfiumban való megjelenítése, melyek azok a motívumok, amelyek kötelező módon szerepelnek az epitáfiumban? Mi az, amit a temetés után a halottról meg kell örökíteni? Mi az, amit közvetlen hozzátartozói a halottról a temetési szertartás és a temető által megteremtett lokális nyilvánosság előtt elmondanak? Hogyan használható a sírfelirat?

Az életpálya megörökítése

Az elemzésbe bevont szövegkorpusz 963 epitáfiumot tartalmaz, ötvennyolc romániai településről. A települések között egyaránt vannak falvak, városok és nagyvárosok. A legkorábbi epitáfium 1570-ből származik, a legfrissebb sírfelirat pedig 2005-ből. A 435 évet átfogó idő-

intervallumot hat korszakra osztottuk.

Az első korszak az adatbázisba bekeült legelső adatokat tartalmazza. Az első sírfelirat Kolozsvárról származik, 1570-ből, helytörténeti kutatás eredményeképpen bukkant fel. A 214 évet átfogó időintervallum záróéve 1784, jelentős fordulópont. A korszak fennmaradt síremlékei kőből és márványból készültek. Csupán a tartós anyag tette lehetővé fennmaradásukat. Az 1570-1784 közötti sírfeliratokban 9 biografikus motívum fordul elő. Gyakorisági sorrendben ezek a következők: a halott neve, az elhalálozás éve, a halott életkora, a halott hozzátartozói, a halott tulajdonságai, szórványosan a halott foglalkozása, a halált kiváltó betegség. Az elhunyt személy születési éve a korai sírfeliratokból hiányzik, gyakori viszont az élekor, az élettartam megnevezése. Határozott igényként érvényesül a halott szociális kontextusba való beágyazása (a szülők, az élettárs, a halott leszármazottainak megnevezése). A halott tulajdonsága több esetben bekerül a sírfeliratba. Egy 1636-ban elhunyt személy szép kedves gyermek volt (Marosvásárhely, 1636), két, 1649-ben és 1650-ben meghalt személy, „böczületes”, becsületes, tisztességes életet élt (Marosvásárhely, 1649, 1650), egy 1690-ben elhunyt nő pedig kedves házastárs volt (Marosvásárhely, 1690). Szórványosan sor került az elhunyt (minden esetben férfi) foglalkozása, a halált kiváltó beteg-

ség megnevezésére. A sírfeliratok két esetben nevezik meg a síremlék állítóját. Mindkét esetben a sírkövet állító nő nevezi meg magát. A sírfeliratok zöme az ltt nyugszik/ltt fekszik/aluszik kezdőformulával indul, mintegy negyedrésze pedig a halott nyugalmaára vonatkozó kívánsággal (nyugodjék csendesen), az üdvözülés és a feltámadás reményével zárul (várja Jézusát, várja a nagy ítéletet, boldog feltámadást).

Az 1785–1868 közötti korszak sírfeliratai tizenegy biografikus motívumból építkeznek. A halott neve kötelező módon szerepel a sírfeliraton. A korszakban növekedni kezd a nemzeti temetkezések száma, egy sírhelybe kerülnek a házastársak és a rövid időintervallum alatt elhunyt családtagok (szülők, testvérek, gyermekek). Illetve, a sírfelirat elkezd felvállalni a nemzeti regiszter szerepét, a családfő mellett egyre gyakrabban jelenik meg a feleség, a szülők neve mellett a gyermekek neve. A halott biográfiájában továbbra is az elhalálozás éve dominál, a születés éve mindössze néhány alkalommal tudható meg. A korábbi korszakhoz hasonlóan a sírfeliratok több mint fele megnevezi a halott életkorát. Szintén a korábbi korszak színvonalán van azoknak a sírfeliratoknak a száma, amelyek a halottat szociális kontextusba ágyazzák (szülők, élettárs, gyermekek). A korszak sírfelirataiban új motívumok jelennek meg. Néhány sírfelirat

a halott tanulmányaira is kitér, a halott mindenik esetben férfi. Szintén a férfi halott sírfeliratában tűnik fel a foglalkozásra, közéleti tisztségre való utalás. A feltüntetett foglalkozások: énekvezér, tudós organicus kántor, pap/esperes, közügyész, királyi hív aranyváltó, tanácsos, földi munkás, gazdatiszt, táblaírnok, ezredes. Egyetlen felirat említi a halottnak az 1848-as szabadságban való részvételét. Néhány sírfelirat tematizálja a halál okát (himlő, véletlen). Az előző korszakhoz hasonlóan a feliratok egyenegyede megnevezi az elhunyt (nő, férfi vagy gyermek) tulajdonságait. A kiemelkedő tulajdonságok a családseretet, a házastársi hűség, a keresztényi erkölcsösség és a közéleti aktivitás, segítőkészség. Lánygyermek esetén *szép virág vala, kedves lány, szűz virág*, a nőhalott esetén *legjobb nő és anya, legjobb édesanya, a vallás és tanulói intézetnek közjává előmozdító nagylelkű asszony, egy szelíd nő, ki férjéhez ritka pár volt*. A férfi halott minősítésére szolgáló értékek a szorgalom, tiszta erkölcs, vallásosság embere; *jó apa, hív férfi; jó apa, hű keresztény, közhasznú polgár, buzgó kurátor; jámbor keresztény; sok szegénnyel jól tett; emberbarát*. Egy Tordán, 1835-ben elhunyt férfi *mindenek aránt közszeretettel, az esméretlenhez szelídséggel, mások ügyesbajos dolgaira hívsággal, barátaihoz egyenességgel, házastársa és gyermekei javak aránt buzgó munkás indulattal s őket igazán szerető szívvel, a nagobbakhoz nyájos leereszkedéssel viseltetett, hív férfi, jó emberbarát, hasznos ügyvéd, szerető vérboldogító atya, igaz keresztény volt*. A sírfeliratok közel egyenegyede megnevezi a sírkövet állító személyt. A sírfeliratok nyelvi-modális kidolgozása a korábbi hagyományokat követi. A sírfeliratok fele alkalmazza az ltt fekszik/nyugszik indító formulát, közel egyenegyede a halott nyugalmaára vonatkozó kívánsággal zárul. Ezek a kívánságok a következők: *béke porainak, béke poraira, béke porain, nyugodjanak békében porai, béke legyen drága poraikon, béke lengjen poraik felett, nyugodjon békekben, nyugodjanak poraik csendességben, lelkek örök fényességben, örök dicsőségben vég nélkül élhessünk*. Új modális eljárás-

ként jelenik meg a megszólítás; a feliratok a kései olvasót (*halandó keresztény, utazó, utas, jámbor utas, ki itt jársz*), vagy pedig a halottat szólítják meg. Egy esetben a sírfeliratban a halott maga szólal meg (*e sír lakója lettem*). Több sírfelirat megszövegezésében érvényesül a poétikai szándék. Jancsó János újtordai kántor 37 évesen hunyt el, 1831-ben. Özegegye és két árván maradt gyermeke a következő verset írta sírkövére: *„Isak egy ének az élet / megszollal a böltsöböl / ekhozik mikor vége lett / visza a a temetőből! / harmintzét vers volt élete / melyből ötöt énekelt / s mikor a végzés felette / szollott ő végsőt lehelte.”*

A harmadik korszak az 1868-1913 közötti időszak, a békeidő kora. Az 1867-es kiegyezést követően Magyarország és Erdély területén az emlékezőskultúra jelentős fordulatot vett. Új kitalált hagyományok születtek, közöttük voltak a kommemorációs szertartások.

A korszak sírfeliratai visszaesett a házastársak közös sírfeliraton való szerepeltetése. A korszakban még mindig nem jellemző a halott születési évének feljegyzése. A sírfeliratok mintegy felén a halál éve mellett továbbra is jelentős arányban az elhunyt személy életkora jelenik meg. Népszerű motívum marad a halott szociális kontextusának megnevezése, ez a törekvés azonban enyhén visszaesik az előző korszakhoz képest. Egy kökői sírfelirat fontosnak tartja feltüntetni, hogy az elhunytak 27, egy várfalvi felirat szerint 30 évet éltek boldog házasságban. A tanulmányok megnevezése és a foglalkozás továbbra is szórványosan kerül be a halott biográfiájába, mindig férfiak esetében. A férfiak foglalkozása: a nagyenyedi ev. ref. Bethlen tanoda gazdatisztje, kántortanító, énekvezér és tanító, iskolamester, lelkész, gyógyszerész, előjáró, ügyvéd, tanácsi iktató, csendőr, csendőrörvezező. Több esetben a hosszú szakmai pályára történik utalás (25 évig kántortanító, 48 évig énekvezér és tanító, 40 évig előjáró). A korszak egyetlen feliratán jelenik meg a női foglalkozás (gazdaszszony). A történelmi eseményben való részvétel motívummá válik. Egy 1895-

ben Aranyosegerbegen elhunyt férfi az 1848/49-es szabadságharcban mint székelyhuszár vett részt. Csomakőrösön 1888-ban a sírkő állítója mutatkozik be szabadságharcosként: *e követ hálából emelé férje, ki magyar harcban 1849 be felszedséget szenvedett*. A sírfeliratok továbbra sem tartják szükségesnek megnevezni a halált kiváltó betegséget; erre általában akkor kerül sor, amikor az illető személy rendellenes körülmények között hunyt el. Az előző korszakhoz hasonlóan a feliratok mintegy egyenegyede megnevezi az elhunyt tulajdonságát, azonos arányban a férfi- és a nőhalottak esetében. Az előző korszakhoz viszonyítva több emlékéllító személy lép ki a névtelenségéből.

Néhány esetben a felirat az utast, a vándort szólítja meg, az idegent tudósítja a halálesetről (*„utas tekincs e temetőboltra”, Harasztos, 1871; „úton járó, ki itt mészel, tekincs ide szemekkel”, Harasztos, 1894; „utas, tekincs e sírkőre, nézd kik pora nyugszik benne, nem is éltem, sírba szálltam, alszom édes örök álmam”, Mészkö, 1905*). Megnő a halott nyugalmaára vonatkozó záró formula száma és változatossága. Az itt *nyugszik/fekszik/szendereg/alszik* kezdőformula előfordulása tovább növekszik és variálódik. A feltámadásra és a túlvilági találkozásra való utalás mindössze néhány esetben ismétlődik.

A negyedik korszak 1914-től 1944-ig tart. A két világháború európai szinten tömeges migrációt, az életkörülmények (életszínvonal, gyógykezelés, életvitel) romlása, a betegségekkel és a halállal való gyakori és közvetlen találkozás korábban nem tapasztalt életviteli és viszonyulási stratégiákat eredményezett. A korszak sírfeliratai általában egyetlen elhunyt személy adatait tartalmazzák. Emellett növekszik a különböző családtagok egyazon sírfeliraton való megjelenítése (férfi és nő, férfi, nő és gyermek, férfi és gyermek, nő és gyermek). Az elhunyt életpályájának azonosítására szolgáló évszám az elhalálozás éve, mellette a feliratok egyenegyedén megjelenik a születési dátum, s szintén egyenegyedén az elhunyt életkora is. A korszak-

ban növekszik a halott szociális beágyazására való törekvés (szülők, élettárs, gyermek megnevezése). Néhány sírfelirat a házasság tartamát is fontosnak tartja megörökíteni. A hosszú házasság a szép halál, a rövid házasság a tragikus halál retorikai megjelenítése. A tanulmányok feltüntetése a korszak sírfelirataira nem jellemző. A sírfeliratok közel egygyede emeli be a halott biográfiájába a háborúban való részvételt. Pap István szakaszvezető 1915-ben az orosz harctéren hősi halált halt, idegen földben temették el, szülőfalujában, Antban édesanya állíttatott síremléket. 1917-ben Antban újabb hősnak, F. Szénási Gábornak kellett jelet állítani. 1917-ben a háborúban ápolónőként szolgáló Ferencz Zsuzsanna 23 éves korában hősi halált halt. Nevét a csomakőrösi Ferencz család sírkövére vésték. A csomakőrösi Kelemen Józsefné Kelemen Ágnes a román betörés idején, menekülés közben hunyt el 1918. szeptember 1-jén, Alsórákos határában. Emlékét testvérei örökítették meg. Szintén Csomakőrös

temetője őzi a 34 évesen Galíciában hősi harcban elhunyt F. Sándor Albert emlékét. Alvincen 1933-ban hunyt el Kromek Alajosné, sírkövére felkerült az 1916-ban 40 évesen Galíciában eltűnt férj neve. Héderfáján 1927-ben hunyt el Szakács Mihály, 1935-ben felesége, Szakács Juli. Mihály nevű fiuk készíttetett sírkövet számukra, s erre rávésette a háborúban 1914-ben, 23 éves korában eltűnt testvére, János nevét is. A korszak 2 sírfelirata az elhunyt életpályáját jellemzi. Az 1938-ban, 26 évesen Komjátszegen elhunyt Szabó József, „... a mostoha sors üldözött árvája volt, aki csendesen / hitt bizott / csalodott végre / az életével / áldozott”. A mérai Sándor György szülei szemének fénye volt. „Sokat szenvedett, nyolc / ves korától alig volt / jónapja mert testét / álandón betegség / bántotta A betegségét / hordozta lstenbeve / tett hittel telve / volt a szíve igaz szeretettel. Abban / reménykedett hogy lesz / jónapja mikor hirtelen az / uröt elszolitotta.” Két további sírfelirat szerepelteti a halál okát. Egy Disznajón, 1935-ben elhunyt férfi szívét nehéz betegség ölte meg. 1943-ban a kőkösi tanító házaspár baleset áldozata lett. A sírfeliratok egynegyede megnevezi a síremlék állítóját.

A korszak sírfeliratai szórványosan poétikus költői megfogalmazásokkal élnek. A komjátszegi 26 éves fiatalember sírfelirata szerint az elhunyt „... hitt bizott / csalodott végre / az életével / áldozott” (1938). Sándortelkén 1942-ben férfi halott sírkövére került az alábbi vers: „E sírban csendes az / álom nem sanyargat / a fájdalom az életem / lezajlása fáradt tes / tem sírba zárta munkás / kezek megnyugszanak / porból lettek porrá / válnak.” Kiss Ferenc harasztosi tanuló 1931-ben, 18 évesen hunyt el. Édesanyja a következő verset vésette a síremlékre: „Ifju és virág voltam / Szüleimnek egyetlen reménysége / S a virág elhullt / De Istenünk beszéde / Megmarad mindörökké, / Az isten pedig aki / Az urat feltámasztotta / Minket is feltámaszt / Az ő hatalma által.”

A tordai Aranyosrákosi Székely család 1873-ban nyitott sírhelyet. Január 30-án hunyt el a 65 éves Aranyosrákosi Székely Ferenc, az unitárius gimnázium gond-

noka, a megye főbírája. Ugyanezen év augusztusában a családban újabb halálesetre került sor. Ezúttal a férjzett lány, Pap Mózesné Székely Ilka halt meg, 33 éves korában. A kedves halottjaik sírja fölé a megözvegyült Aranyosrákosi Székely Elekné szül. Nagyajtai Fekete Eszter emeltetett márványból 3 méter magas obeliszket. A két halottnak közös sírfeliratot fogalmazott, s ezt az obeliszk keleti oldalára vésette. Az obeliszk város felőli, nyugatra néző oldalára ünneplően felvésette a család nevét: „AZ / ARANYOSRÁKOSI / SZÉKELY / CSALÁD / SIRJA”

A felületet az özvegy osztotta be. Az első feljegyzést a felület jobb oldalán, hasábján helyezte el. Két év múlva, 1875-ben elhunyt Aranyosrákosi Székely Elek kisebbik, öt éves leányunokája, Pap Ilka, majd újabb 4 év múlva, 1879-ben a nagyobbik, 11 éves fiúunoka, Pap Samu. Az ő nevük is a síremlék keleti oldalára került, az obeliszk középső tömbjére. A felület csupán a nevek és az évszámok feltüntetését tette lehetővé. A keleti oldal első hasábjára a gyászolók megnevezésével és fogadalommal zárul.

A síremlék keleti oldalán a második hasábján az özvegynek maradt fenntartva. Székely Elekné Fekete Eszter 27 évi özvegyesség után, 81 évesen hunyt el 1900-ban. Nevét a férj neve mellé vésték. Feltételezhetően fiuk, Aranyosrákosi Székely Elek belügyminisztériumi osztálytanácsos gondoskodott erről. A családban ezután egymást érték a temetések, a halottakat ugyanabba a sírba temették el. A rendelkezésre álló felület csupán a nevek és az évszámok megörökítését engedte meg. 1914-ben, 84 évesen, 41 évi özvegyesség után elhunyt az Aranyosrákosi Székely szülők veje, Pap Mózes. Ugyanebben az évben követte őt a halálba veje, Velits Károly. Él 58 évet. 1918-ban meghalt a 19 éves dédunoka, Páll Gáborka. 1924-ben hunyt el a család második leánya, Aranyosrákosi Székely Júlia (él 73 évet), majd 1946-ban a két évvel fiatalabb, hosszú életet, 93 évet megért fiúgyermek, Székely Gyula. Dr. Páll Gábor az Aranyosrákosi Székely szülők valamelyik leányunokájának, felté-

telezhetően a Velits család egyik leányának volt a férje. 1942-ben halt meg, 62 évesen. Az ő nevét a felületen elválasztották a vérrokonok nevével, így vált lehetővé a következő halott, Székely Gyula nevének a családtagok közé való beillesztése. A vő, Velits Károly Aranyosrákosi Székelyék Pap Eszter nevű unokája révén került a családba. Eszter 1866-ban született, 1946-ban hunyt el, nagybátyjával, Székely Gyulával egy évben. A sírt utoljára 1951-ben nyitották meg, a Velits család Károly nevű fia számára, aki 66 éves korában hunyt el.

Az Aranyosrákosi Székely család sírjába 13 személy került. A sírt az első generációból özvegyen maradt özvegyasszony nyitotta meg. A második generációból három gyermek és egy vő került a sírba. A harmadik generációból szintén három gyermeket és egy vőt temettek ide. A negyedik generációból egy fiúgyermek és egy vő, az ötödik generációból pedig egy fiúgyermek számára nyújtott végső pihenőhelyet a sír. A sírt a második generáció elsőszülött tagjának, a fiatalon, három gyermek anyjaként elhunyt Székely Ilka családjára vette át. Bizonyára azért, mert nem sokkal az anyja halála után ide került két ifjú gyermeke. Így a sír gondozását Székely Ilka és férje, Velits Károly vállalta fel. Tőlük gyermekükre, ifj. Velits Károlyra hárult a sírhely gondozása.

A komjátszegi Rázmán család családfeje 1865-ben született, 1943-ban hunyt el. Minthogy a családnév a faluban és a környéken gyakori, a sírfelirat átveszi a mindennapi kommunikációban használt azonosító stratégiát, megnevezi az édesapát. 12 év múlva, 81 évesen halt meg az özvegye. A sírfelirat ekkor fogalmazódott meg, szövegeretbe foglalva a két személy emlékét. Az édesanyját hét évvel élte túl fia, Rázmán Gyula, aki 63 éves korában halt meg. Családjára nem lévén, szülei sírjába temették. A sírfelirat kiegészítésre szorult. Az addíciót az *és a ti fiatalok kapcsolóelem* vezeti be.

A következő korszak a világháborút követő idő (1945–1989). A háború utáni években a frontra és hadifogságba hurcolt férfiak rendre hazatértek, vagy a halálhírért haza. Az 1950-es években

megkezdődött a mezőgazdaság kollektivizálása, az ipari objektumok államosítása, ami a családok egzisztenciáját jelentősen befolyásolta. Nagyméretű munkaerő-migráció indult el. Az 1960-as évektől a szocialista és a kommunista ideológia egyre erőteljesebben érvényesítette hatását, s ezzel együtt erősödött a kisebbség diszkriminációja. A korszakot az 1989-es év zárja.

A világháborút követő korszakban jelentős tendencia a családtagok egyazon sírgödörbe való temetése, s következképpen egyazon epitáfiumban való megnevezése. Az egyén életpályájának megörökítése szintén jelentősen módosul. A feliratokban állandósul a halott születésének éve, az életkor közlése viszont visszaszorul. Jelentősen növekszik azoknak a sírfeliratoknak a száma, amelyek a halottat szociális kontextusba ágyazzák. A tanulmányokra való hivatkozás hiányzik a korszak sírfelirataiból, a foglalkozás megnevezésére szórványosan kerül sor (tanító, tanítónő, lelkész). Jellemzőnek tekinthető az erőszakos, váratlan halál tematizálása. 1945-ben Korondon, 1948-ban Alvincen, 1952-ben Disznajón, 1953-ban Alvincen, 1956-ban Parajdon állítottak emléket a második világháborúban vagy az azt követő hadifogságban elhunyt férfiaknak. A disznajói temetőben 1951-ben, Parajdon 1953-ban a katonai szolgálat áldozatává vált férfiakat nevesítettek. Vadasdon 1949-ben a diktatúra áldozatává vált egy férfi. Későbbben vált lehetővé a tragédia megörökítése. A disznajói temető egy 1957-es baleset áldozatának hamvait őrzi. A halál okát a sírfeliratok a kivételes esetekben nevezik meg. Egy kissolymosi nő 1960-ban sok szenvedés után hunyt el. 1961-ben egy baróti férfi a hazáért vesztette életét. 1962-ben egy vadasdi férfi villámcsapás által lett a halál áldozata, 1968-ban Homoródszentlászlón egy férfi önfeláldozó munkában baleset áldozata lett.

A korszak sírfeliratain gyakrabban jelennek meg a poétikai megoldások. Egy 22 évesen elhunyt lány sírfeliratának részlete: „A letört virág illata elszáll, / De meg nem semmisül, / bár a szív megtörök

kihüll” (Szatmárnémeti, 1950). A katonaságban elhunyt fiatalember sírfeliratán: „Fijatal korábaletört / széprózsa. Pitéstikorházha tudna / beszélni elmondandó / aszt hogy mért kellett / meghalni öreg nagy / szüleit néjé és / sógorát drága menyasszonyát / gyászba borítani” (Parajd, 1953). Férj és feleség sírján: „Az elfáradt munkásnak / édes a nyugalom nekem / is megadta e csendes / sírhalom” (Homoródszentlászló, 1956). Tragikusan elhunyt fiatalok sírján: „Két ifjú virágszál itt pihen / álmat / Elválasztott a sors, összefűzött a sír / A kegyetlen étellel meg nem küzdhetvén / Szerelmes szívünk itt örök nyugtot talált / Szüleink bánata örök gyásza kísér / Ezért az Úristen kegyelmét óhajtjuk / Bűnünket fel nem rója senki” (Disznajó, 1957). DeTrehemtelepen tragikusan elhunyt fiatalember sírkövére vallásos üzenet került: „Megszáradt a fű, / Elhullt a virág, / De Istenünk beszéde / Mindörökké megmarad” (Detrehemtelep, 1960). 22 évesen elhunyt fiatalember sírfelirata: „Rövid volt életem a hazáért / adtam piros vérem / szüleimnek siring tartó / bánatot hagytam”

(Barót, 1961). Férj és feleség sírja: „Búcsúzóra mondjunk egy / Istenhozzát / Míg az anyaföld öléből feljut / Uram tehozzád” (Székelykocsárd, 1983). Koltón: „Bár itt éltünk, / Nevem csak felírva ott legyen / Isten örök városában / Választottak névsorában.” / „Azenyém a csönd és a pihenés / A tiéd a könny és a szenvedés” (Koltó, 1984). Tordaszentlászló: „Száz évig élni, szeretni, / dolgozni vágytam én / az Úr parancsszavára / Ötvenhárom évemben / Apórbán hajtottam / fejem le én” (Tordaszentlászló, 1984). Marosújvár: „Szerető sziveket / takare sírhalom / legyen az övék / az örök nyugalom” (Marosújvár, 1985).

Az 1989-es események az ideológiai felszabadulást, a szabad migrációt hozták magukkal. A korszakban differenciálódik a síremlékek anyaga. A betonépítmények mellett hozzáférhetővé válnak a ritka, drága anyagok (márvány), valamint az új technikák (pl. fénykép).

Az új korszakban tovább növekszik a házastársaknak készült közös síremlékek száma. Ezeket általában előre megrendelik, ezért a szövegben az aktuális tar-

talmak mellett a sztereotip formulák dominálnak. A férfiak, a nők és a házastársak számára készült sírfeliratok azonos arányban fordulnak elő. Az életpálya jelzésére állandósul a születés és a halál évének megnevezése, s a minimálisra csökken az életkor feltüntetése.² Csökken az elhunyt személy szociális kontextusba való illesztése, foglalkozásának megnevezése.

A sírfelirat a temetőlátogatás alkalmával a halott emlékének felidézését biztosítja. Leghamarabb megállunk a szüleink sírjánál. S utána aztán... nekem is hat sírom van. Mindegyikhez rendre elmegyek – mondta egy felvinci nő (sz. 1919). Egy torockói asszony a következőképpen foglalta össze a temetőbeli ténykedését: „Lent a Zsuzsa nénémnek a fia elment Magyarországra, oda én mindig teszek gyertyát. Itt más nincs. A lánytestvére nem tud kijönni, mert operálva van, 79 éves... S akko ott sincs szomszéd, se alsó, se felül [...] anyósoméknak mellett. S akko távol, nénjének keresztanyja volt ennek a néninek, Bartha néninek a keresztanyja. S na, akkor az már rokonság. S akkor az ember ott van közel, tesz rá egy gyertyát, emlékére, mivel nincsenek itt a gyerekei. S akinek nincs senkije, olyan helyre megint világít az ember, ahol nincs senki. [...] Én is mindig imádkozok. S akár hányszor virágot is viszek, a sírkő mellett elmondom az imámat s elsírom őket.” (sz. 1931) A síremlék mellett állva felemlégetik a halott emlékét, számbaveszik síremlékének állapotát, imádkoznak nyugalomért. „Imádkozunk magunkba a halottainkért. A Jóistentől megnyugvást kérünk.” (Felvinc, sz. 1919)

Következtetések

1. A sírfelirat az egyéni életpálya narratív reprezentációja. Az individuális sorsot a nembeli, általános emberi sors motívumainak konkretizálása által jeleníti meg. Az általános emberi sors motívumai: a születés és a halál, a családi élet, a munka, a betegség, a történelmi események

² Az előre rendelt sírkőre a születés éve kerül rá, a halál évét a halál bekövetkezése után vésik fel.

ben való részvétel. Az általános emberi sors individualizálásának eljárásai az évszámok és időtartamok alkalmazása, a szociális kapcsolatok típusainak és megnyilvánulásainak megnevezése, a foglalkozás, az életminőség, a személyes tulajdonságok megnevezése.

1.1. Az individuális életpálya megjelenítésének alapvető eleme a születés és a halál évének, az életpálya időtartamának megnevezése. 1.2. Az egyén sírfeliraton történő szociális beágyazásának motívumai: az elhunyt családtagjainak megnevezése, az elhunyt és hozzátartozóinak egy sírfelirat keretében való megjelenítése, a síremlék állító személy megnevezése. A hozzátartozók megnevezése 1989-ig korszakról korszakra fokozatosan fontosabbá válik, 1989 után pedig elveszíti jelentőségét. 1.3. Az individuális életpálya tartalmi és minőségi mutatói a tulajdonságok, a tanulmányok, a foglalkozás, a halál okának, a történelmi eseményekben való részvétel megnevezése. E motívumok sírfeliratban való előfordulása fakultatív jellegű és ingadozó. 1.4. A férfi és a nő életpálya árnyalásában enyhe eltérés mutatkozik. A férfi életpálya árnyalására szolgáló motívumok a foglalkozás, a tanulmányok, a történelmi eseményekben való részvétel. A családfői szerepet hangsúlyozza a férfi nevének a közös sírfelirat élén való szerepeltetése.

2. A sírfelirat biografikus szöveggé ritualizált és rituális biográfia. Funkciója a láthatatlanná vált egyén emlékezetben való megőrzése, a generációk és a családtagok közötti kapcsolatok kinyilatkoztatása, a halott emléke őrzésének felvállalása és gyakorlása, valamint a halott túlvilági nyugalmanak biztosítása. A funkciók, az egyéni életpálya megjelenítésére nyelvi formulák, sztereotípiák állandósultak. 2.1. A küzdelmes életet követő halál megnyugvás, pihenés. Az ltt nyugszik/fekszik/pihen nyelvi formula népszerűsége fokozatosan növekszik, majd 1989 után használata visszaszorul. 2.2. A sírfelirat záróformulája mágikus funkciót tölt be, a halott túlvilági nyugalomát biztosítja. A mágikus funkciójú záróformulák száma 1989-ig fokozatosan

emelkedik, ezt követően pedig elveszíti népszerűségét. 2.3. A sírfelirat a feltámadást és a túlvilági találkozást helyezi kilátásba. A feltámadást és a találkozást megnevező nyelvi sztereotípiák szórva nyosan fordul elő, száma 1989-ig növekvő tendenciát mutat.

3. A sírfelirat az alkalmi (ezen belül a családi) költészet egyik műfaja. 3.1. A halott emlékét poétikai eszközök segítségével, olykor a prozódiai eszközök (rím, ritmus) használatával örökíti meg. A poétikai formák az évszázadok során tisztultak le és állandósultak. 1945-től a sírfeliratokba különböző (bibliai, szépirodalmi) vendégszövegek épültek be. 3.2. A sírfelirat kialakulásában és fennmaradásában jelentős szerepet játszott a vallásos-biblikus-zsoltárirodalom, valamint a közköltészet (emlékvers).

4. A sírfelirat a kezdetektől kapcsolatban állt a korszakok ideológiájával. 4.1. A sírfelirat alapvetően a vallásos ideológiával azonosul. A vallásos ideológia szolgáltatja az emberi sors narratíváját,

amelynek motívumai a születés, a küzdelem, a halál és a feltámadás. 4.2. A 19. században a sírfeliratokban feltűnik a nemzeti ideológia. Az egyén a nemzeti értékek hordozójaként, a nemzeti érdek harcosaként jelenik meg (szabad-ságharcban való részvétel, népszolgálat). A nemzeti ideológia az egyén sorsát a nemzeti és a történelmi dimenzió, az aktualitások felé nyitotta meg. 4.3. Az 1945–1989 közötti időszakban a politikai ideológia enyhén átítatott néhány sírfeliratot. 4.4. A sírfelirat az egyén életét a nemzetség történetébe építi, genealógiai történetbe integrálja.

5. A sírjelállítás Erdélyben fél évezrede a kommunikatív emlékezetet kiegészítő emlékezési gyakorlat. A sírjeleket vizsgáló kutató több esetben tapasztalhatta, hogy a nemzetségi emlékezet megszakadása esetén a település vállalta fel a régi síremlékek ápolását, őrzését. A templom udvarán, a temető egy kiemelt helyén emlékparkba gyűjtötték az építészeti- és társadalomtörténeti doku-

mentumot képviselő síremlékeket. Szomorú azonban, hogy többször találtak sorsokra hagyott sírjelekkel.

A cikk sírfeliratokkal kiegészített változata az *Országépítő* honlapján olvasható.

Irodalom:

- BALASSA Iván: *A magyar falvak temetői*. Budapest, 1989, Corvina
 DUKRÉT Géza: *Hol sírjaink domborulnak. Partiumi temetők, Nagyvárad, Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság*, 1999
 EMÓDI János – VARGA Árpád: *Telegdi sírkövek, emléktáblák, Nagyvárad. Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság*, 2004
 IMREH Pál – HOPPÁL Mihály: *Fejfák és temetők Erdélyben*. Folklor Archívum 7. Budapest, 1977, MTA Néprajzi Kutatócsoport
 KOVÁCS Rozália: *Érmihályfalvi temetők. Nagyvárad, Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság*, 2006
 LÁSZLÓFFY Aladár: *Házsongárd*. Budapest, 1989, Helikon
 NOVÁK László: *Fejfa monográfia*. 2005, Nagykovácsi, Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, Arany János Múzeum
 PÉTERFY László: *Marosköz régi sírkövei*. Marosvásárhely, Mentor, 2005

ENGELMANN TAMÁS: GYŰRŰHÁZ, NAGYTARCSA

Erhardt Gábor

Az organikus építészet jövőbeni lehetőségeiről

Az alábbi fejtegetés nem ügyes kitérés a feladat, azaz egy épület bemutatása elől, hanem elmélkedés építészeti kérdésekről, építészeti elvek értelmezéseiről egy kiváló ház bemutatása kapcsán.

Két évtizeddel ezelőtt a legfontosabb korérzést az irodalom írta le – sokszor a sorok között –, ezt napjainkra leginkább a média, mint elsődleges információs csatorna megváltoztatta. Így fogalmazott erről Simon László egy közelmúltban megjelent esszéjében: „*korunk láthatóan újabb és újabb drámai erejű paradigmaváltásokat kényszerít rá alkotóra és befogóra, programozóra, tartalomszolgáltatóra és felhasználóra (...)* A háttérben valójában annak a Susan Sontag-i valóságértelmezésnek a mindennapi döntéshozatali alakító realitása húzódik meg, amely szerint már nem irodalmi

kultúrában élünk. A mai kultúránk médiakultúra, pontosabban mediatisált térben zajló kultúra (...).” (A meg nem értés paradoxona, Magyar Nemzet 2011. 08. 13.)

Meglátásom szerint inkább a felszínes, leegyszerűsítő információk uralmáról van szó. Könyvek helyett cikkeket, tanulmányokat olvas a ma embere, azaz mediatisált világ helyett a felületes, könnyen felejtető információk világáról beszélhetünk. Kit érdekel ma a kontextus, kit foglalkoztatnak a részletek? A befogadók (a felhasználók) részéről talán lenne igény a kimunkált irodalmi(as) alkotásokra, ám a hírgyártók (a tartalomszolgáltatók) nem bíbelődnek az efféle evilági hívságokkal. Ráadásul az írás rovasára megnövekedett a (mozgó)képek szerepe az információközvetítésben.

Az irodalmiság eltűnése igaz az építé-

szetre is. De mi is ez az irodalmiság, amit hiányolok? A kontextus – mint értelmezési mező és a részletek mint értelmezhető/értelmezendő elemek – rejthetnek az irodalmiságot. Ma csupán feltételes módon, hiszen mindkét terület vesztesre áll. A mai *trendi* építészetben az épületek viszonya a környezethez szinte kizárólag kontrasztos lehet. Az épület környezete nem értelmezési keret, csupán vizuális aláfestés, ami csak akkor igazán érdekes, ha valami extremitást rejt magában. Gondolok itt a lélegzetelállító hegyvidéki, vagy tengerparti panorámára, telepítési szituációra. Ezt érzékletesen tárgyalta a badacsonyi Laposa Pincészet épületéről írt tanulmányában Török Miklós (Reduktív forradalom, *Építészfórum* 2011.). Bár az épületet elsődlegesen a Badacsony bazaltképződmé-

nyei ihlették, az internetes publikációkból hiányzik a tradicionális helyi építészeti értékeivel együtt kulturális örökségként védett, az adott szituációban melőzendőnek ítélt hegy.

A részletek sem járnak jobban a kortárs építészetben, eltűn(tet)ésük már-már drámai. A részletek extrém minimalizálása zajlik, miközben a szerkezetek egyre bonyolultabbak, összetettebbek. Ez legalább akkora ellentmondás, mint ami a múlt századforduló historizáló építészetében a homogén, sík téglafalak és a „ráaggatott” gipszdíszek viszonyában fogalmazható meg. Most a bonyolult szerkezetet takarjuk sima felületekkel. Napjaink mediatisált világa a szerzésről és a birtoklásról szól, ugyanakkor a *trendi*, sokat publikált enteriőrök üresek, se egy könyvet, de még egy fogkrémes tubust sem bírnak el a képek.

Az alkotó embernek mi öröme van abban, ha megépíti a ki tudja hányadik lapostetőt, toló-üvegfalas, betonpadlós, terep felett lebegő családi házat, amely csupán egy hatalmas üvegfalon át fogadja be a környezetet, illetve annak egy nézetét? A médiában szereplő, kis léptékű épületek zöme ezt a trendet képvisel-

li, szöges ellentétben a közízléssel. Persze a közízlés rászolgál arra, hogy ne legyen hivatkozási alap, hiszen a *cool* elitépítészet mellett kifejlődött egy igen silány, tömeges átlagépítészet, Dettre Gábor filmrendező megfogalmazásával „... a *tőkehiánnyal indokolt olcsó alapanyagok, a gyakorlatiassággal magyarázott igénytelenség és az egész országra jellemző fásultság az elsődleges minőségei*.”

Az építészeti minőségekre fogékony középosztály mai igény szintje legfeljebb a külföldi példák reprodukálásáig ér az ultramodernről a gagyi álmediterránig. De ott van a másik szélsőség is, amely világnézeti/politikai okokból klisészerűen ragaszkodik a régieshez, a vélt magyaroshoz, bár életvitele meglehetősen eltér a hagyományoktól.

Mindkét magatartás a hagyománnyal való szakításról szól. Egyfelől tagadja a hagyományos formai jegyeket, a fejlődés eszméjére hivatkozva ódivatúnak, anakronisztikusnak bélyegezve azt. (Ezt tapasztaljuk a Miskolc környéki árvíz és a devecei vörösiszap-katasztrófa utáni újjáépítés, a Kós Károly Egyesülés által tervezett épületekről szóló beszámolók némelyikében. A Kárpát-medence ar-

culatát évszázadokig meghatározó cseréptető-oromfal, mint építészeti alapelem mára gyakorlatilag nem *comme il faut* mértékadó építész körökben. Különösen, ha díszített.

A másik oldalon viszont ott van a ragaszkodás a formai elemekhez, amelyek klisészerűen, szerkezeti és használati szempontból nem konzekvensen jelennek meg az épületeken. A hagyomány nem kapcsolódik szervesen a huszadik századi ember életébe.

Itt érkezünk el a szerves építészethez, amennyiben annak jövőjét, cselekvési terepét ez a helyzet jelöli ki. A legnagyobb feladat az épített emberi környezet alapelemeinek, ideájának újradefiniálása, de leginkább néhány új viszonyítási pont teremtése. Valahogy úgy, mint annak idején Makovecz Imre tette lakóelőteres/lakókonyhás épületeivel, – érvényesítve a centralitást az alaprajzban, a vertikalitást a térszervezésben.

Az ókori indiai hagyományban a *smrti* („emlékezett”, „emlékezet révén felelevenített”) előtt állt a *srti* („hallott”, „kinyilatkoztatott”). A *smrti* esetében nem metafizikai értelemben vett emlékezésről van szó, az emlékezet itt általános érte-

lemben jelenik meg, „Alkalmazott”, valamely „alkalmazásban” megjelenő emlékezet révén felsjelő tudás a smrti; szemben a srutival, ahol a metafizikai tudás és emlékezet csaknem közvetlen kinyilatkoztatása lenne fellelhető. Ezek az emlékezet szövegei az isteni kinyilatkoztatással szemben. Azaz a megőrzött tárgyak és lejegyzett szokások, azazokat létrehozó örökké Eggyel szemben.

A smrti, azaz a formai kincs elvesztése természetes folyamat. A *sruti* a tradicionális társadalmakban mindig megmaradt és formálta a hagyományokat, a tárgyalást, a mindennapi életet. Ennek elvesztése végzetes. Oka a centrum elvesztése, a vertikális, a szellemi identitás elértéktelenedése, illetve ezek értékelésére való képtelenség.

Az eddig felvázoltak érzékeltetik azt a kontextust, amely felől Engelmann Tamás építészetéről és nagytarcsai házáról szólni szeretnék. A mai magyar építészetben Makovecz Imre követői között látok alkotókat, akik rendelkeznek a centrum, a vertikális ismeretével, azzal a tehetséggel, elkötelezettséggel és érdekérvényesítő képességgel, amellyel a fentiek értelmében nagybetűs építészet helyére zökkenhető. Ők azok, akik csendes állhatatossággal végzik dolgukat, házakat terveznek, és igyekeznek maximalista módon megvalósítani őket. Fát, téglát, követ és cserepet használnak, ami a Kárpát-medencében szinte mindenhol fellelhető. Nem csatlakoznak nemzetközi trendekhez, az újat kételkedve fogadják, de nem zárkoznak el tőle. Nem teoretikusak, az építészetet szakmaként fogják fel. A múltból éppen annyit menenek át, amennyi az otthonossághoz, a megnyugváshoz szükséges. Nem világmegváltók, de magabiztosságuk a legkézenfekvőbb szerkezetekhez való művészi hozzáállásban elragadó.

*

Bruce Allsop *Merre tart az építészet?* című kötetében részben Marc-Antoine Laugier tizennyolcadik századi jezsuita teoretikus gondolataira támaszkodva az építészet három alapelemét különbözőt meg: a sátrat, a kis kunyhót (*aedicula*)

és az oszlop(okon nyugvó gerenda) al-kotta emlékművet (*trilithon*). A sátor a lehatárolás legelemibb, anyagi megnyilvánulása, míg az *aedicula*, azaz a hajlék már reflektál a környezetre és a benne lakóra, valamifajta lelket nyugtató harmóniát sugároz. Az emlékmű a szellem szintjére emelkedik, amennyiben szakrális eseményekre, vagy egy adott közösség fontos közös cselekedeteire emlékeztet. E három kategória könnyen megfeleltethető a test, lélek, szellem hármásának.

Napjaink átlagépítészete tulajdonképpen a sátorépítészet eredeti megfogalmazásával vág egybe, amennyiben elsődleges feladata a személyes élettér lehatárolása, primer funkciók kielégítésével, mindenki számára elérhető (azaz megfizethető) anyagokból és szerkezetekből. Ezzel parallel az összes spekulációs építés az irodaházaktól a bevásárlóközpontoktól át, a bármilyen funkciójú csarnoképületekig.

Másfelől mind jellemzőbb a múzeumépítés, amely a hideg szellemet foglalja magába, mind sterilebb keretben. Hamvas Béla mondja, hogy az a kor, amelyik múzeumok építésével van elfoglalva, a végórát éli. Hiszen a fentiek értelmében a múzeumban a kiüresedett szellem, a smrti néz szembe velünk.

Leghatározottabb véleményem, és ez írásom legfontosabb alaptézise: a szerves építészet elsődleges referenciája ne a szellem (és természetesen ne az anyag) építészetének művelése legyen!

Vándorépítésként Makovecz Imrétől hallottam a mondatot: a lélek híd, amely a testet és a szellemet, azaz az anyagot és a gondolatot összeköti. (Julius Evola tradicionalista gondolkodó megfogalmazása szerint „*a lélek a személyiség voltaképpen természetfeletti eleme*.”) Ez az alappont, amelyhez a szerves építészetnek le kellene cövekelnie, és itt látom úttörő építészeink munkásságának legfőbb értékét. A szerves építészet a lélek építészete. Kortól és léptéktől függetlenül, az *aedicula*, a környezetével összhangban létező, az ember befogadására váró hajlék, ha úgy tetszik a családi ház, illetve a családias közösségeket befoga-

dó közösségi épület az alap. Ezek építése nem ideológiai rátermettséget, inkább állhatatosságot kíván. Egyfajta egyensúlyozást a szerethetőség és a megépíthetőség határán. Ezt láthattuk megvalósulni a közelmúlt Kárpát-medencei katasztrófái utáni, a Kós Károly Egyesülés tagjai és vándorai által levezényelt újjáépítési munkák során.

Építészeti kiútkísérleteinknek nem lehet köze semmilyen regionalizmushoz. Legfeljebb az eredeti Frampton-i kritikai regionalizmushoz, de semmiképpen a közelmúlt provinciális tanulmányaiban egyfajta gumifogalomként használt és a legtöbbször valamilyen (nem szándékolt fosztóképzőként működő) előtaggal ellátott regionalizmushoz, amellyel a szerzők az általuk preferált építés, építészeti irányzat imádott európai főáramba kapcsolására törekvesnek.

Több köze lehet a Wesselényi-Garay Andor által megfogalmazott posztorganikus építészetfelfogáshoz, amely (erősen leegyszerűsítve) a téglá használatát látja a legerősebb, identitást teremtő gyűjtőeseménynek a magyarországi-ként tételezhető kortárs építészek körében.

A téglá magában hordozza mindazt, ami szellemi volt az elmúlt ötezer év építészetében. A téglá használata ma kevésbé indokolható anyagszerűségi vagy szellemi okokkal, sokkal inkább lelki vonzódással, illetve a helyhez való kötődés szándékával. A téglá egyszerű, ugyanakkor igen játékos megformálások is elérhetőek vele. Ez Engelmann Tamás építészetének egyik védjegye. Hasonlóan a Kárpát-medencében hagyományos, néhány elemmel egyedié varázsolt látszó tetőhöz, a cserépfedéshez és a már említett centrális alaprajzi szervezéshez. Ezek olyan vonások, amelyek az itt bemutatott épületben fellelhetőek.

A házat fotókról már korábban ismertem, ösztönösen éreztem kitüntetettséget, és hogy lesz még dolgom vele. A helyszínen járva, a tulajdonosokkal találkozáskor azonban minden eggyel magasabb polcra kerültem. Egy igazi emberi történettel ismerkedtem meg.

A megbízók szempontja a tervező kiválasztásakor az volt, hogy olyan házat kapjanak, amilyen senki másnak nincs. A keresés nem két napig tartott, ám Engelmann Tamás megtalálásával minden kétség eltűnt.

A tervezési folyamatot a fokozatosan mélyülő bizalom jellemezte, így az nem állt meg az építészetnél, hanem kisebb belső feladatokban a mai napig tart. A kétlakásos épület sajátosan alkalmazkodik környezetéhez, a budapesti agglomerációra jellemző új telep értéktelen építészeti miliójéhez. Nem beszélhetünk klasszikus kontextusról, saját belső viszonyítási pontokat talált a tervező.

Az utcai és az északi telekhatár felé (talán éppen a kontextus részbeni elutasításaként) zárt az épület, ami a kárpát-medencei építési hagyományra jellemző, bár a vakolt és látszó téglafal felületek játékosan formáltak. Az utcai oldal megidézi a környék újgazdag villáira jellemző szimmetriát, amennyiben középtengelyét kijelöli egy nagy (nem típus-) garázsajtó. Az utcai homlokzatnak szerves része a kerítésfal, ami érvényesülni hagyja az épületet. A kerítéshez kapcsolódó, legyezőszerűen kinyíló támfalak kijelölik a két lakás bejáratát és előrevetítik az épület belső térszervezését.

A bejáratok mögött található lakások alaprajzai pedánsak. Ha elvonatkoztatunk a falak szeszélyes vonalvezetésétől, tanítható konfigurációkat kapunk mindkét oldalon. Ezt még értékesebbé teszi a tökéletes terepre ültetés, gyakorlatilag minden centiméter szintkülönbséget értőn használ ki az első ránézésre síknak tűnő duplatelken.

A földszinti lakásrészek meglehetősen egyívásúak, mégis elkülöníthetők. A kiszolgáló és alárendeltebb helyiségek a hideg oldalra kerültek; a jó tájolású, kertkapcsolatos részekben van a nappali étkezőkonyha szerves tércsoportja. Ezek gyakorlatilag teljesen megnyílnak a kert felé, a kint és a bent határa eltűnik. Nem úgy, mint sok mai modern épületben, ahol a hatalmas üvegek az elérhetetlen távoli panorámát, extrém természeti környezet képét hozzák be az épületbe. A tulajdonosok saját keze által sok törő-

déssel kialakított és ápolttal való kapcsolat itt valós, kihasználható. Ezt a kihasználhatóságot növeli a látszólag öncélúan hullámzó üvegfal, amely azonban figyelembe veszi a használat szempontjait, illetve a nap járását, megfelelő árnyékolást biztosítva nyáron és megfelelő benapozottságot hagyva télen a csupaüveg helyiségekben.

Mindkét lakásnak van egy-egy gyűjtőpontja, történetesen a lépcsők, illetve azok közepében, vagy környezetében egy-egy különleges téglapillér, amely egyszerre szerkezeti és belsőépítészeti elem. Ezekre nagyon jól fűződik rá a két épületrész félleg deklaratívan, félleg rejtetten összekötő, töretlen alsó síkkal végigfutó, szélein hangsúlyosan megformált vasbeton födémlemez, amely a galériás részekben megmutatja magát, míg a kiszolgáló helyiségekben csak csendben szolgál, mintegy ellenpontjaként a töredezett téglafalaknak és üvegfal felületeknek.

A tetőtér alaprajzában már jelentősebbek az eltérések a két család tagjainak különböző igényei miatt. A déli lakás hálósobái benyúlnak a gépkocsitárolóműhely fölé, amely a földszint közepét foglalja el és első ránézésre kicsit diszzonánsan hat egy szerves építészeti alkotásban. Ám a megoldás megnyugtató, mivel ez a tér nem garázs (csak a terven volt az), hanem a családfő műhelye, ahol az épület számtalan saját kivitelezésű belső eleme készült. E központi helyzetét jól illusztrálja a nagy gonddal készített, koptatott márvány burkolatának szimbolikája is.

Engelmann Tamás épülete organikus, amennyiben bizonyos nézeteiben antropomorf, illetve magán viseli az építészeti iskola összes formai elemét az íves vonalaktól a természetes anyagok használatáig. Ugyanakkor számomra fontosabb, hogy szerves is, mivel érzékenyen reagál (természeti és épített) környezetére, értőn megidézi a hagyományos építészetet, ugyanakkor tökéletes életteret nyújt két mai életet élő családnak. Mindemellett virtuóz részletképzésével méltón követel helyet magának napjaink meghatározó épületei között.

LELKESEREDÉS

Sáros László

Le van a falu gatyásodva, olyan szegény emberek laknak itt, hogy van, akinek szomszédja sincs!
(Fehér Béla: Szilvakék paradicsom Elcsípett mondatok 4.. M. N. 2011. 06 1.)

Má megint túl korán örültünk. Mer' úgy tudtuk, hogy mostantól minden más lesz. Azt' nem lett. Úgy szerettünk volna bekerülni mi is a pártok programjába, de az csak álom volt. Meg maradt is. Építészet? Az meg mi? Szóval a pártok „le se írtak” minket. De meg, ha oda nem, hát az új alkotmányba, mer' az – úgy tudom, – mindenkié. És ha mindenkié, akkor az enyém is. Ha meg az enyém is, akkor én is beleférhetek. Így lehetek mindenkié. Na persze szellememmel. (Mielőtt valaki elkezdene szellemeskedni.) Na, de oda se fértünk bele. Akár hiszik, akár nem, ha az építészet szót beírjuk a keresőbe, egy kukkot se „szól”. Az építés, mint olyan (milyen?) szót, ha beírjuk, akkor a 38. cikk (4) bekezdésében bukkan fel először (meg utoljára) de ott is csak szóösszetételben, nevezetesen így: „(4) Nemzeti vagyon átruházására vagy hasznosítására vonatkozó szerződés csak olyan szervezettel köthető, amelynek tulajdonosi szerkezete, felépítése, valamint az átruházott vagy hasznosításra átengedett nemzeti vagyon kezelésére vonatkozó tevékenysége átlátható.” Azt' ennyi.

Ám lett nekünk Nemzeti Építésügyi Fórumunk. Na, az meg még csak vidám dolog. Ott aztán nem sírhatunk, hogy elvéve látni csak építészt. Ott van a szakma, „áprájá, nádjá”. Csak éppen senki nem tudja, hogy miért. Nekem meg „beszölt a kisördög”, hogy tán éppen ezért. Mit mondjak, el is maradtak ezért sokan. Miközben meg mások jöttek sokan, akik meg azt nem tudták, hogy miért. Ne-

kem igazán akkor lett (m)elegem, amikor a – mert ne szóljak semmit, hisz én az V/1-es és az V/2-es albizottságnak is tagja vagyok (és ez egyáltalán nem a dicsekvés helye és ideje) – szóval a MABISZ (tetszenek ugye tudni, hogy az mi, mert ha nem, hát segíték, szóval az ötponos biztonsági záról csak beugrik valami, nem?) meghívott bennünket. Összes termékbe. Köszönjük szépen.

Na, mert ez a mi római ötös bizottságunk nem kevesebbet markol, mint a Jogosultsági rendszer, az Oktatás, továbbképzés, illetve a Szakképzés körét. A tervezői jogosultsághoz pedig hozzátartozik a tervezői felelősségvállalás is, ami elképzelhetetlen tervezői felelősségbiztosítás nélkül. Ezzel aztán el is lehetett terelni a figyelmet a nálunk „ki tervezhet, mit tervezhet” kérdéséről. Ami fontos kérdés, ha nem a legfontosabb. (Ha nem is Norman Fosternek, avagy Zaha Hadidnak.) Legalábbis hihetnénk. De nem. Mert az „europúnóban” ez nem így van. A gyeplő ekkor nyerte el új helyét a lovak között. És azóta is ott van. Na, mert mi dolog az, hogy a magyaroknál volt a vezető tervező intézménye. Hát az ne legyen! Mert abból egészen fals dolgok is előbújhatnak. Mint mondjuk a félvezető tervező. Az oda vezető út felében meg mondjuk, félvezető. Aminek semmi köze a felvezetőhöz. Szép is ez a magyar nyelv. Na, szóval, ha nem kell vezető tervező, úgy sokkal egyszerűbb munkához jutni. Mert senki nem vezet senkit. Se félre, de előre se. Lehet, hogy itt van a baj. Mert így sincs munka. Nekünk nincs. Mostanában nem lett. De „lett Zeppelin”. És most azért kell küzdenünk, hogy ebben az ínségben ne hogy valami orbitális baromság épüljön. De persze az mind semmi, mert annak előtte bontani kell.

Le kell(ene) bontani, mondjuk Gulyás Kefi házát, a Chemolt? Tényleg mindenki megőrült? Itt mindent lehet, miközben semmit nem lehet, ahhoz, hogy mindent lehessen?

Szóval NÉF. Az oszd meg a szakmát és uralkodj. Oszt jól van. Tisztelettel felhívom az éppen erre utazó szakmabéliek figyelmét, hogy itten ám most ez történik. Se több, se kevesebb. De kell annál több, hogy a szakma megint úgy érzi, hogy hülyének jók? Vagy kevesebb is elég? És akkor még nem beszéltünk a nagy kedvencről, a Gazdasági Versenyhivatalról. Ki is ott egy emblematikus szakmabéli? Na, ugye. Mert azt sem tudjuk, hogy kikből állnak. Mért, tudjuk? Tessen megnézni a honlapjukat! Mint a mindig és mindenhol kitarart arcú „közrendőr”. A vadonatúj országos főépítészről meg elhíresztelik, hogy olyan pályázatot „adott közre”, amilyenek annak előtte esze ágában sem lett volna, még ebben az ínségben sem, elindulni.

Kétségtelen, aki tud, dolgozzon. Éljen meg a saját munkájából. Például abból, hogy építész. Meg tetszenek tudni mondani, hogy mit tervezzen? A világ „boldogabb felén” (ha ilyen van még) ilyenkor lehetett a legolcsóbban „szellemi tőkéhez” jutni. Hogy, ha majd valami világcsoda kapcsán lesz újra hitel, hitele a munkának, hitele hivatásunknak, úgy lehessen (vala)melyik fiókot kihúzni. Mert a pénz nem vár. Türelmes tőke nincs. És mivel a tervezés amúgy is csekély töredéke a beruházásnak, viszont az általa megszerezhető előny óriási, hát most kellene a „világmegváltó” terveket elkészíttetni. Mert ennyivel tartozunk az országnak. Mert ennyivel tartozik az ország nekünk. Na, ez az igazi „körbetartozás”. „Az ám, Hazám!”

Budapest, 2011. július 21.

TERVEZŐI GONDOLATOK

A ház sarkán a tető kialakítása engem egy madár farktollazatára emlékeztet, hiszen maga a cserépfedés is a tollazat logikáját követi. A tető kialakításánál általában hajlatok kialakítására törekszem, a domborulatokat lehetőleg kerülöm, mivel a fedés logikájából számomra ez következik. A domborulat fedéséből könnyen egy felborzolt tollú madár lehet. Kerülöm a vápák kialakítását; ahol csak lehet, a cserép folyamatos átfedésére törekszem. Ezekből a torzfelületek alakuló átmenetekből jön létre a tető formája, ahogy a tollak lefedik egy madár organikus testformáit.

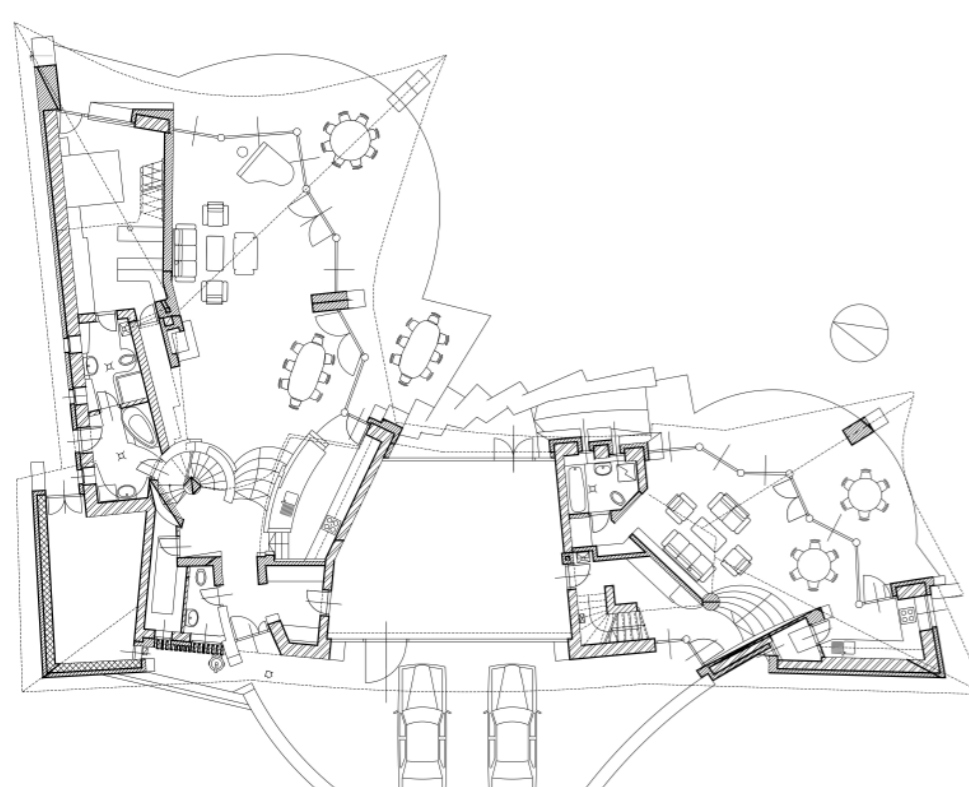
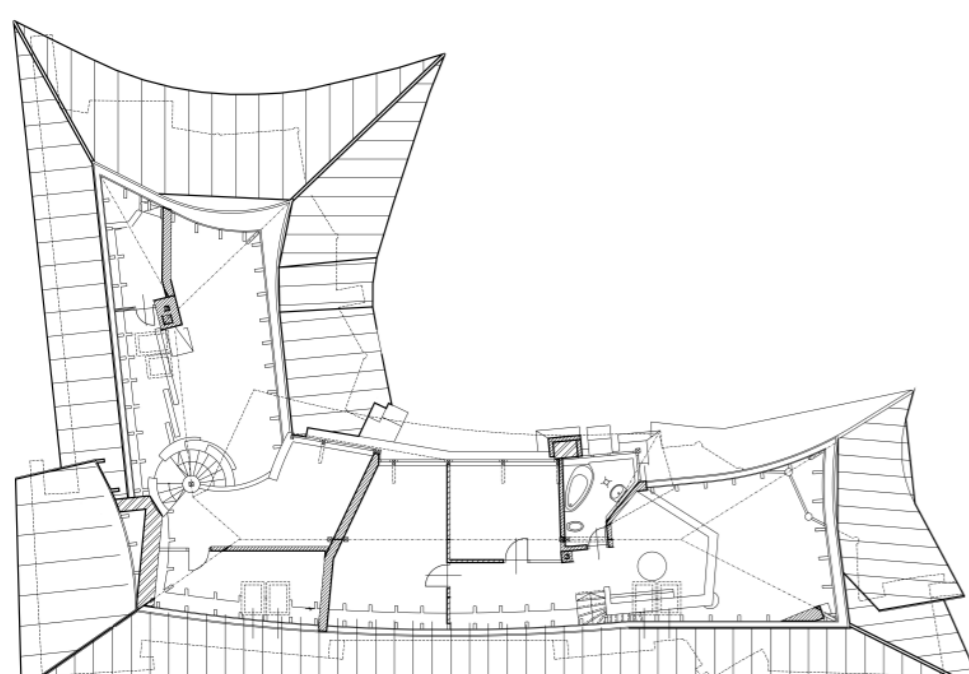
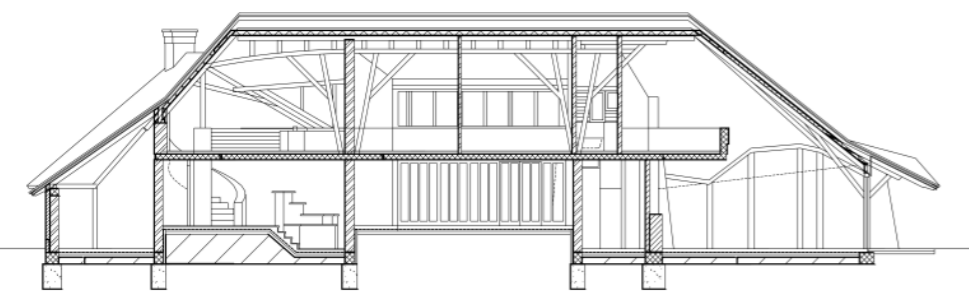
Van, amikor a madár kifeszíti a szárnyát – épületszárnyak; van, amikor megrebbenti a szárnyát – néhol finoman megemelkedik a tető. A kiterjesztett szárny mindig vékony, szinte hártyszerű – a falból kiálló tetőszerkezetet a szélén mindig elvékonyítom. Az épületsarkoknál az utolsó szarufák mindig húzottak, mint a lépcsőfokok. Ezt egyébként már a régi százéves fedélszékterveken is így csinálták, ugyanis statikailag is jobb így.

Van egy másik megközelítési mód is: a tervezés első lépésében csak alaprajzot tervezek. A környezet és a tervezési program összhangja az elsődleges. Még fogalmam sincs, hogy fog kinézni a ház. Nem ragaszkodom mindenütt a derékszöghöz – a természetben is ritka.

A következő: amikor a földből kinőnek a falak. Lehetőleg kerülöm a házszerű, összefüggő falakat. Kerülöm a hagyományos értelemben vett ablakokat. Inkább réseket hagyok, vagy megszakítom a falazatot.

A földből kinövő falakat olyanoknak képzelem, mintha valami tektonikus erő hatására jöttek volna létre – ferde falak, ferde téglák, vagy kősorokkal. Mint a kőbányában a sziklafalak.

Az így kialakuló organikus struktúrára teríték egy leplet, ami mindezt lefedi. Ez a lepel néhol leér a földre, néhol egy-egy fal magasra emeli. Ekkor nyeri el a ház a végső formáját.

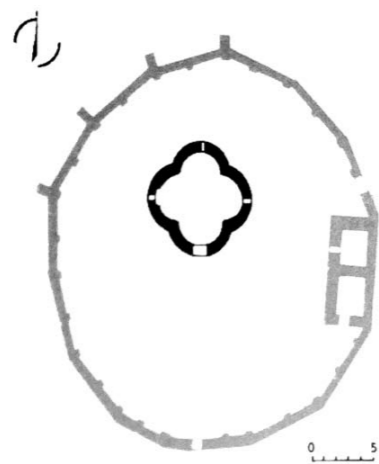
SZÉKELYUDVARHELY NÉGYKARÉJOS ROTUNDÁJA

Németh Zsolt

1. kép • A Jézus-kápolna a levegőből. (A székelyudvarhelyi Tipographic Kft. engedélyével.)

Székelyudvarhely határában, a Segesvár felé vezető út mellett áll a Jézus-kápolna (1. kép). A kis négykaréjos rotundát elliptikus alaprajzú kései kőfal övezi, melyen belül a templom excentrikus helyzetet foglal el (1. ábra). Eredeti bejárata nyugatról nyílt, ami ma már be van falazva. A jelenlegi bejárat a déli oldalon van (2. kép), hogy az északi karéjba (át)helyezett oltárral szemben lépjen be a templomba térő. A középkorban az oltár ilyen elhelyezése szóba sem jöhetett volna: akkor még tudták a főpapok, hogy egy templom szentélyének az épület keleti végében kell lennie, mert onnan érkezik a teremtő fény. A veleméri templom keleti szentélyab-

1. ábra • A Jézus-kápolna és kerítőfalának alaprajza. Balla 112. o. nyomán.

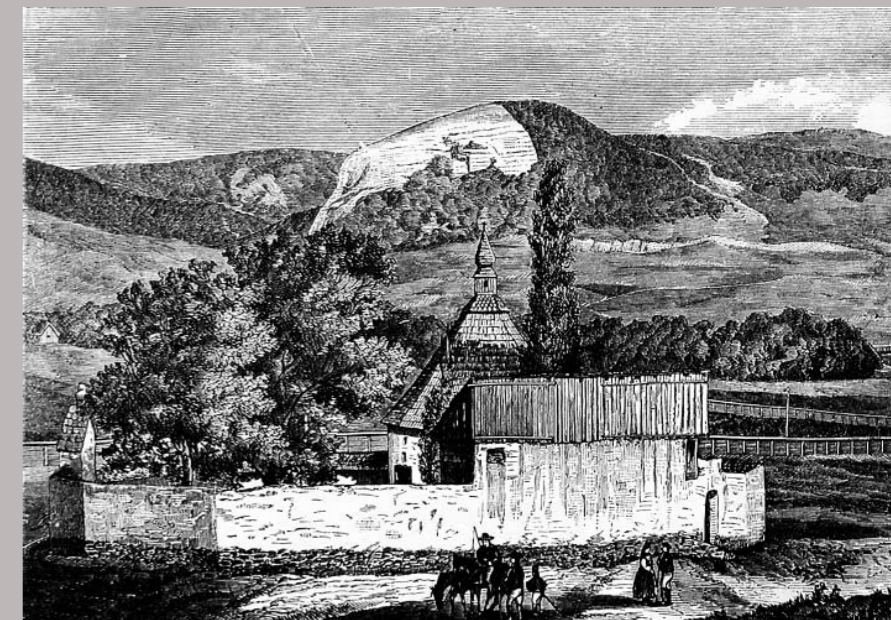
laka fölé Krisztus arcmását festette Aquila János 1377-ben, így az ablak maga válik a Világ Világossága fénytestévé (Németh 2010, 35. o.), egyértelművé téve a keleti fény szerepét. A bejárat áthelyezésétől eltekintve a Jézus-kápolna kívülről még őrzi eredeti külalakját.

A belső tér szerkezetét is késői elem hangolja át: egy 1677-ből származó festett kazettás mennyezet másolata, melynek eredetijét múzeumban őrzik. Ilyen mennyezet nem illik körtemplomba, hiszen szögletes elemei szöges ellentétben állnak a mindenfelé kerekedő térformával, és a gömbölyű kupolát is elfedik.

A templom a tőle ezer lépésre lévő Bud-hegy alatt áll (3. kép), amely egy természetes erődítmény: „sziklafala magasan tornyosodik fel, oldalában üregek tátonganak, néhol oly szabályszerű elrendezéssel, mintha a hegy maga lenne egy lőréses bástyákkal ellátott roppant erősségnek megkövesült halmaza (Orbán 60. o.). A hegyen még ma is megtalálhatóak az ősi Bud várának romjai, melyeket Orbán Balázs aprólékosan leírt és lerajzolt. Ebből kiderül, hogy „Budvár a lőfegyverek előtti korban roppant erős, csaknem bevehetetlen lehetett. ... Nyugoti és déli oldala falmeredeken hanyatlik le. Ez oldalakon fal nyoma sehol sem látszik, s hihetőleg – ősváraink azon mindenütt észlelhető gazdálkodási elvnel fogva, hogy ott hol a természet erősített, az ember feleslegest ne építsen – ez oldalakon nem is volt várfal, de keleti és északi most bokorral benőtt tetőormán még jelenleg is megvannak 2-3 láb magasságban a válogatott lapos kövekből forró mészszel bonthatatlan szilárdul épült alapfalak.” (Orbán 60-61. o.)

2. kép • A kápolna délnyugatról. Szabó Béla felvétele.

3. kép • A Jézus-kápolna és a Bud-hegy rajza Orbán Baláztól (Orbán, 60. o.)

Ez a terület volt a székelység legkorábbi gyülekezőhelye. Később itt volt az ispánjuk, főkapitányuk, főbírájuk székhelye, pecsétjük és levéltáruk őrhelye, itt zajlott a *lustra*, a nemzeti haderő évenkénti összeírása, és innen indult meg a székely haderő (Orbán 42. o, Szilágyi 286. o.). Közismert, hogy a székelyeknek különleges jogállása volt az Árpád-korban: szabadok és adómentesek voltak, viszont a folyamatosan és egységesen ellátott határvédelem kötelezettsége hárult rájuk.

A hely neve beszédes. A magyarság királyi központja mindig is a Buda nevet viselte, függetlenül attól, hogy épp hol helyezkedett el. (Krónikáinkban, dokumentumokban rendszeresen felbukkan a Vetus (rég) Buda, illetve a Veteri (régebbi) Buda helynév. IX-XIII. századi leletek hiányában ezek egyike sem azonosítható a jelenlegi Óbudával, tehát a main kívül legalább még egy Buda létezett korábban a Pilis térségében.) A székelység központja – bizonyára nem véletlenül – ugyanazt a nevet viseli. A hely fontosságát jelzi az is, hogy elővár védelmezte: a Bud-hegygel szembeni, annál magasabb Csicszer-tetőn. Az utóbbi építményből lehetett vizuális kapcsolatot tartani a környékbeli várakkal „jelzés és híradás s-vétel végett.” (Orbán 62. o.)

A fizikai erősség – a vár – mellett, legkésőbb azzal egyidejűleg nyilván megépült a székelység szellemi erőssége is: a kerektemplom. A Kárpát-medence a régész szakma által is elfogadottan 1000 előtt épült középkori templomai – Esztergom, Székesfehérvár (Szent Péter és Rózsa utcai templomok), Veszprém, Eger, Tarnaszentmária, Gyulafehérvár, Ducó, Győr, Pécs – a két utóbbi kivételével centrális elrendezésű épületek voltak (Kozák). Mindez legkésőbb a X. századra valószínűsíthető a Jézus-kápolna építési idejét, de akár korábban is sor kerülhetett rá.

Mindezt egy Orbán Balázs által rögzített legenda is megerősíti, mely a kápolna nevének eredetére is magyarázatot ad. Eszerint „*tuhudunok (pogányok, talán Tuhutum vezérről neveztetve így) jártak oda áldozni. Budvára akkor még sértetlenül állott a szembe levő (innen ezer lépésnyire fekvő) büszke sziklaormon. A várban keresztény vitézek voltak, ezek közül a leghíresebb íjász Jézust! kiáltva röpitte közibök nyílat. Ezek ijedtökben Jézust kiáltva lettek keresztényekké, s a csudás lövés, és az ezáltal eszközölt megtérés emlékére építék oda a Jézus kápolnát*” (Orbán 45. o.)

A székely tudós monumentális munkájában egy másik legendaváltozatot

is közread. „*A tatárdúláskor Budvárába, ősi védhelyére (kiemelés tőlem – N. Zs.) vonult a vidék lakossága, s onnan hősileg oltalmazta magát a várat ostromló tatárok ellen, de élmük már fogyott, s azzal a menekülhetés reménye is tünetlen, midőn egy híres íjász megfeszítvén hatalmas ívét s Jézust segítségül híva röpitte el nyilveszzejét és az a völgy túlfelén (a kápolna mostani fekhelyén) sátra előtt pöffeszkedő Khánt éppen szívbe találta. A csudás lövés által elérmitett és vezért vesztett tatárság szétfutott, a vészmentett nép pedig lejövén sziklavárából, szerencsés és csudás megmeneküléséért emlékkápolnát épített, azt az íjász segélykiáltásáról Jézus kápolnájának nevezvén el.*” (Orbán 45. o.)

A legendaváltozatok érdekes adalékokról tudósítanak. A hely már szent volt azelőtt is, hogy épület állt volna ott – „*tuhudumok jártak oda áldozni*” –, és mindkét változat szerint csoda: emberi erőn felüli nyíllövés váltotta ki a Jézus-kápolna fölépítését. Csoda által megjelölt helyen emelt szakrális épületet többet is ismer az európai művelődéstörténet: gondoljunk például a 352. augusztus 5-i hócsoda által megjelölt római Santa Maria Maggiore-ra vagy az 1074 tavaszán I. Géza király és Szent László herceg jelenlétében végbement, a Képes Krónika 124. fejeze-

tében leírt szarvascsoda által kijelölt váci Szűz Mária-templomra.

A legendákat nem szabad kizárólag történeti tudósításként olvasni, képes beszédként is értelmezni kell. A székelek központi erőssége, Bud vára veszályba kerül. A szabadulás útja-módja az ijfeszítő népek családjába tartozó székelységnek az, hogy tisztán megvalósítja saját minőségét: megfeszíti az íjat, és a szeretet krisztusi útját követi. Ekkor következhet be a „telitalálat”.

A szerencsés találat értelmezésének teljességéhez egy távoli kultúrkört is be kell vonnunk. A zen-buddhizmusban alkalmazott egyik módszer az íj és a nyíl útja. A tanítvány először az íjat kapja meg, azt tanulmányozza hónapokon keresztül, amíg azt minden ízében teljesen meg nem ismeri. Akkor a mester úgy dönt, kap nyílvesszőt is, amit szintén hosszú időn keresztül vizsgál. A mester engedélye nyomán kezdhet csak el lőni, de tilos céloznia. Amikor a tanítvány eléri a megvilágosodást, azaz a tudat tisztaságának állapotát, célzás nélkül leadott lövése a céltábla közepébe csapódik. A telitalálat így nem szerencse dolga, és az útjára induló nyílvessző már csak fizikai szintű jelzése annak, hogy a „telitalálat” a tudatban megtörtént: a valódi értéket, a pontos „célzást” a letisztult szellemiség jelenti. Mindez az európai kultúrkörben is megjelenik. Pap Gábor hosszan sorol és elemez olyan ábrázolásokat, amelyek során a „vadász” (pl. Hubertusz vagy Eusztáchiusz) visszaforduló szarvas agancsai között tudja megcélozni – azaz megtalálni – Krisztust (Pap 69-94. o.).

Visszatérve a datálás kérdéséhez, Szilágyi András szerint a Jézus-kápolnát „a királyi hatalmat képviselő székelypán építtette” (Szilágyi 286. o.), tehát hallgatólagosan XI. századnak vélelmezi. Dávid László erdélyi régész a XIII. századra teszi az építés idejét (Dávid), de csupán bizonytalanul datált analógiák alapján. Négykaréjos rotundák állnak Vas megyében Jákon és Pápon, a felvidéki Haraszton, illetve Erdélyben Guraszán és Gyergyószent-

miklós-Csobottetön, illetve álltak Székelyszáldoboson, a Komárom-Esztergom megyei Bercsén és a Bács-Kiskun megyei Nagykőrös határában, Ludaspusztán (Szilágyi 136. o.). A jáki körtemplom kivételével valamennyi kormeghatározása bizonytalan, így az analógiák használata a Jézus-kápolna datálásában gyenge lábakon áll.

Bár a csodálatos nyíllövés történetét a tatárdúláshoz kapcsoló legendaváltozat támogatni látszik a XIII. századi alapítást, nem csupán a másik legendaváltozat, hanem további nyomós érvek alapján is 1000 elé keltezhető az épület. Felmérésem szerint a karéjok ívei északtól kelet felé haladva rendre 344, 330, 338 és 338 cm-es húron nyugszanak. Az épület közepé tehát egy kb. 11,5 m²-es négyszög alakú tér, mely kiegészül a karéjok 3-3 m²-es terével, tehát a teljes belméret 23-24 m². Bár ez négyszerese a cikksorozat első részében tárgyalt szentmártonföldi rotundáénak (Németh 2011, 45. o.), még mindig túl kicsi ahhoz, hogy Szent István király ama rendelete alapján épült plébániatemplomnak tekinthessük (a rendelet előírta, hogy minden tíz falu építsen magának templomot).

Kralovánszky Alán és Guzsik Tamás kétségbe vonta, hogy egy középkori templom belméretét használóinak száma határozta volna meg. „Nehéz olyan – politikailag, gazdaságilag stb. önállóan funkcionáló – közösséget feltételezni, mely pl. egy Egregy-méretű templomba beférne (mérete: 4,4 x 3,9 m, alapterülete: 17,16 m², max. befogadóképessége 30-40 fő). Valószínű tehát, hogy a templomot csak a falu előkelőségei látogatták (belülről), a lakosság nagy része a templomon kívül, annak előterében helyezkedett el, és csak valamilyen, konferálás útján értesült a bent folyó szertartásról, ill. kapcsolódott bele. Az összefüggésre Kralovánszky Alán hívta fel a figyelmemet.” (Guzsik 169. o.) Az idézett első mondat nyilvánvalóan igaz, az ellentmondás feloldására kínált megoldás azonban merő feltételezésen alapul, és implicit módon kétségbe vonja, hogy Isten előtt min-

den ember egyenlő. A két régész és kollégáik nézetének még ennél is súlyosabb fogyatéksége, hogy nem ismerik fel: egyáltalán nem magától értetődő, hogy egy templom(nak látszó épület) azért épült, hogy miséknek adjon otthont: az eredeti szerepkörében másfajta szertartásnak is tere lehetett. Hosszan sorolhatók azok a templomnak besorolt szakrális épületek, amelyeknek a mai értelemben vett templom-szerepe első építési fázisuk idején alapos okkal megkérdőjelezhető. Ide tartozik a Guzsik által említett egregyi Szent Katalin-kápolna és a sorozat nyitócikkében vizsgált szentmártonföldi, horvátjárfaui és mágorhalmi rotunda (Németh 2011, 46. o.).

A Jézus-kápolna esetében a belső tér mérete mellett a forma sem támogatja azt, hogy mai értelemben vett templomnak lássuk az épületet. Nincs egyetlen kiemelt szerepű, elkülönített tere, ami a pap helye lenne a szertartás alatt, hanem négy ilyen található benne: a karéjok. Amennyiben valaki az épület középpontját tekinti a kiemelt helynek, ami, szemben egy hosszúházas templom szentélyével, nem építészeti eszközökkel elkülönített tér, akkor azonnal fölmerül a kérdés, hogy a pap kinek és minek fordított hátat a szertartás során. Érdekes tapasztalat volt, amikor a közelmúltban előadást tartottam a kápolnában egy zárandokcsoportnak. A hallgatóság a karéjokban helyezkedett el, én pedig az épület közepén mondtam el az ismertetőmet lassan körbe forogva, hogy időnként mindenki vel szemkontaktusba kerülhessek. Nagyon kellemtelen volt így előadni: saját tapasztalatból mondhatom, hogy ilyen „koreográfiával” bizonyosan nem zajlott szertartás.

A négykaréjos alaprajz fölösleges alapterület-vesztéséget jelent egy azonos átmérőjű tagolatlan, egyterű körtemplommal szemben. Így kétségtelen, hogy a karéjok meghatározott szándékkal épültek, és szerepük felismerése igazíthat el a korabeli szertartás jellegét illetően.

A fentiek figyelembevételével a forma olyan szertartást tesz valószínűvé, amelynek résztvevői – nem túl sokan – a karéjokban helyezkedtek el. A Kárpát-medence rotundái szinte kivétel nélkül, sőt a korai hosszúházas templomok közül is sok nagyszerű akusztikával rendelkezik, egyesekben még különleges hanghatások is tapasztalhatók, ami egyértelművé teszi, hogy a hangok használata kiemelt szerepű volt a szertartások során. (Itt elsősorban nem beszédhangra gondolok.) Az építők egyértelműen gondot fordítottak a megfelelő hangtér kialakítására. A közelmúltban jártam a nyitra-sárfői Szent György-rotundában. A falakban lévő rezonátorrések tanúsítják, hogy építői ennek a körtemplomnak is kitűnő akusztikát adhattak, amit az átalakítások a belső tér megmagasításával, illetve a boltozat megváltoztatásával elrontottak. A Jézus-kápolna akusztikáját is kedvezőtlenül befolyásolja a hangteret leszűkítő kései, festett kazettás mennyezet (4. kép).

A kerektemplomok formájához igazodó szertartások során természetesen felcsendülhetett ének, de – s ez különösen a falfülkékkel rendelkező

templomokra érvényes – egészen más hanghatások is szóba jöhetnek.

Számolni kell a lehetőséggel, hogy az épület világi szertartásoknak is otthont adott. Ahogyan a tarnaszentmáriai templom az Aba nemzetség (Csemegi 107. o.), esetleg Géza fejedelem, vagy öccse, Mihály herceg (Kozák 125. o.) szent helye, ugyanakkor világi célokat is szolgáló reprezentációs tere volt, ugyanez joggal fölvethető a székelység és a Jézus-kápolna vonatkozásában. Világi célú használat esetén a székelyek vezetője foglalhatott helyet a keleti karéjban, szemben az eredeti nyugati bejáratral. Jobbján a világi, balján pedig a szakrális előkelőségek helyezkedhettek el, ahogy a Képes Krónika címlapképe mutatja Nagy Lajos királyt és főembereit.

Összegezve: a székeljudvarhelyi Jézus-kápolna esetében is komoly kértelyek merülnek fel az iránt, hogy 1000 után épültek volna abból a célból, hogy római rítusú keresztény szertartások otthonai legyenek. A Jézus-kápolnában 2011-ben újra megindult ásatások és falkutatás remélhetően hozzájárulnak a nyitott kérdések tisztázásához.

- IRODALOM
Balla Ede-Zsolt: *Szent földünk rajza*. Tipographic Kft., Székelyudvarhely, 2010.
Csemegi József: A tarnaszentmáriai templom hajójának stíluskritikai vizsgálata. *Antiquitas Hungarica III* (1949) 92-107.
Dávid László: *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei*. Kriterion, 1981.
Guzsik Tamás: Veszprém megye középkori templomépítészetének kutatási kérdései. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 14 (1979) 163-202.
Kozák Károly: Közép-Európa centrális templomai (IX-XI. század). *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 17 (1984) 107-144.
Németh Zsolt: A veleméri templom arányrendszere. *Országépítő*, 2010/1, 30-37.
Németh Zsolt: Szentmártonföldre körtemploma. *Országépítő*, 2011/1, 44-47.
Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása történeti, régészeti, természetrajzi és népmesei szempontból*. I. kötet. Budapest, 1868.
Pap Gábor: *Csak tiszta forrásból*. Magányos Kiadó, Debrecen, 1999.
Szilágyi András: *A Kárpát-medence Árpád-kori rotundái és centrális templomai*. Második, javított kiadás. Semmelweis Kiadó, 2009.

4. kép • A Jézus-kápolna belső tere. Az 1677-ben készült festett kazettás mennyezet másolata, csakúgy, mint az oltár és a szószékkorona kései jövevények az épület belsejében. Szabó Béla felvétele.

HÍREK

Vácsi Piroska PhD. művészettörténész irányításával megalakult a **Magyar Ipari Örökség Munkacsoport**. Alapító tagok: Lovassy Klára okl. közlekedésmérnök, Sedlmayr Judit művészettörténész, Börcsök Gizella okl. építészmérnök, Varga Piroska okl. építészmérnök, Tuzson Balázs okl. gépészmérnök, Sebestyén József okl. építészmérnök, Lugosi Ágnes okl. építészmérnök, Kószeghy Attila Ph.D. építőmérnök • Elérhetőség: piroska.vaczi@gmail.com és t4terv@gmail.com

Az Ópusztaszeri Nemzeti Történelmi Emlékpark **SZER** díjának 2011 évi kitüntetettje **Csete György** építészmérnök és **Papp Lajos** szívbész. Az ezüst íjas pecsétgyűrű a Szobori Búcsú napján került átadásra. Az elismerést azok kapják, akik a hazaszeretet, hűség példaképei, és a magyarság összetartozását hirdetik életükkel. A díjakat Tokovics Tamás, az Emlékpark vezetője adta át a monostor romjai között, a Dr. Kiss-Rigó László szeged-csanádi megyéspüspök által celebrált ünnepi szentmise keretében.

Vándorkiállítás • A Vándoriskola építészeti és tájépítészeti az NKA és a Kós Károly

Alapítvány által támogatott vándorkiállításán mutatták be a katasztrófa-helyzetekben aktív szerepet vállalt tervező és kivitelező szakemberek, köztük a vándoriskola hallgatói áldozatos munkájának eredményét.

Az *Art Deco valódi kezdetei* című cikk világkiállítás-kepeit Gál Vilmos történész, a MN Múzeum főmuzeológusa, a *Világkiállítás magyarok – huszonkét világkiállítás*

tás magyarsikerei c. 2008-ban megjelent könyv anyagából a Holnap Lapkiadó hozzájárulásával bocsátotta szerkesztőségünk rendelkezésére.

Vándoriskolai felvételi 2011 • A Kós Károly Egyesülés Vándoriskolájába 2011-ben három magyar és egy olasz építész nyert felvételt. Gratulálunk. Az *Ország-építő* 2011/4 száma bemutatja a felvételt nyert jelentkezőket.

A KÓS KÁROLY EGYESÜLÉS ÖRÖKÖS TAGJAI: Kálmán István • Kampis Miklós • Makovecz Imre • **CÉGEK:** Archevil Kft. • AXIS Építész Iroda Kft. • BAU-SYSTEM Építőipari Szolgáltató és Kereskedelmi Kft. • BEÖTHY & KISS Építésztervező és Geodéta Mérnökiroda Kft. • BODONYI Építész Kft. • Csiky és Társa Beruházás-szervező Kkt. • DÉVÉNYI ÉS TÁRSA ÉPÍTÉSZ Kft. • HADAS MŰTEREM Építész és Művészeti Kft. • KOMÁRY Építő Kft. • KÖR ÉPÍTÉSZ STÚDIÓ Kft. • KÓSZEGHY ÉPÍTÉSZET Kereskedelmi és Szolgáltató Bt. • KVADRUM Építész Kft. • MAKONA Építész Tervező és Vállalkozó Kft. • Mediterrán Kerámia Kereskedelmi és Szolgáltató Kft. • MÉRMŰ 87 Építészeti és Geodéziai Kft. • Opeion Kft. • PAGONY Táj- és Kertépítész Kft. • PARALEL Építésziroda Kft. • SÁROS és Társa Építésziroda Bt. • TÁJRAJZ Tájépítész Bt. • Tónus Építész és Mérnöki Tervező Kft. • Trilit Kft. • TRISKELL Épülettervező Ipari Kereskedelmi és Szolgáltató Kft. • UNITEF-83 Műszaki Tervező és Fejlesztő Zrt. • Vándorépítész Tervező és Szolgáltató Kft. • **EGYÉNI TAGOK:** Balogh Levente • Bogos Ernő • Csémy Olivér • Ekler Károly • Eszenyi Ákos/Felvidéki Építész Műhely Kft. • Esztáry Győző • Farkas Miklós/Pallér 2. Kft. • Frisch Mihály • Gerle János • Hayde Tibor/NRZST. Kft. • Litkei Tamás György/PM Design Kft. • Litomericzky Nándor • Müller Csaba • Papp Vilmos • **TÁMOGATÓK:** Bonex Építőipari Kft. • Compart Stúdió Kft. • Arker's Stúdió Kft. • Farkas Építésziroda • Felületkémia Kft. • Forma Rt. • HADAS MŰTEREM Építész és Művészeti Kft.

a Kós Károly Egyesülés folyóirata • Megjelenik negyedévenként • Kiadja az Egyesülés nevében a Kós Károly Alapítvány; 1034 Bp., Kecse utca 25., bank-számlaszám: 10402166-21629530-00000000 • Felelős kiadó: Dévényi Sándor és Zsigmond László • Főszerkesztő: Makovecz Imre • Felelős szerkesztő: Kószeghy Attila; viewsanddetails@gmail.com; telefon: 30-4883-079 • Lapterv és tipográfia: Makovecz Benjamin; makoveczb@mail.datanet.hu • Nyomás: Progresso Print Kft., Budapest. • ISSN 0866-0069 • A lap előfizethető átutalással, vagy az Alapítványtól igényelt csekken, illetve személyesen • Szerkesztőségi ügyintézés, szervezés, előfizetés, régi példányok árusítása: Artbureau Kft. 1065 Bp., Nagymező u. 4. /128. telefon/fax: 322-0677; e-mail: haabkatalin@gmail.com • Egy szám ára: 750 Ft. Előfizetési díj a 2011. évre 2800 Ft. Külföldi előfizetőinknek a postaköltséget is felszámítjuk • **MEGVÁSÁROLHATÓ:** Budapest Galéria, 1056 Budapest, Szabadsajtó út 52. • D2K (1066. Bp., Ó u. 19.). • UR Könyvkiadó Ker. és Tipográfiai Stúdió Kft. (1122 Bp., Városmajor utca 28.) • Éghajlat Könyves Kávézó (1117 Bp., Karinthy Frigyes út 9.) • Fehérlófia Könyvesbolt (1084 Bp., József u. 8.) • FOK-TA Bt. Budapesti Telemi Téka, 1088 Budapest, Bródy Sándor u. 45. • FUGA Budapesti Építészeti Központ, 1052 Budapest, Petőfi Sándor u. 5 • Gondolat Könyvesház, 1053 Bp., Károlyi Mihály u. 16. • Heltai Gáspár Könyvesbolt (1054 Bp., Alkotmány utca 2.) • Írók Boltja, Barnasszus Kiadó Kft. (1061 Bp., Andrássy út 45.) • Kós Károly Alapítvány/Artbureau Kft. (1065 Bp., Nagymező utca 4.) • Lira és Lant Zrt. Szakkönyvtárház (1065 Bp., Nagymező u. 43.) • Litea Könyvesbolt és Teázó (1014 Bp., Hess András tér 4.) • Lord Extra Kft. könyvesboltja (6800 Hódmezővásárhely, Andrássy út 5-7) • Lyra Könyvesház (2600 Vác, Piac utca 1.) • Magyar Építőművészek Szövetsége (1088 Bp., Ötpacsirta utca 2.) • Püski Kiadó Kft. (1122 Bp., Krisztina krt. 26.) Rádai Könyvesház (1092 Bp., Ráday utca 27.) • SZKITA Nagykereskedés (1062 Bp., Szondi út 60.) • Vince Kiadó Múcsarnok könyvesboltja (1146 Bp., Dózsa György út 37.) • Honlap: www.orszagepito.hu

a lap ára 750 Ft

KŐSZEGHY ATTILA • AZ ART DECO FORRÁSAI
MAKOVECZ IMRE ÉPÜLETEI MAKÓ VÁROSÁBAN
PUSKÁS FERENC LABDARÚGÓ AKADÉMIA
VÁCZI PIROSKA • AZ IPARI ÖRÖKSÉG VÉDELMÉRŐL
ENGELMANN TAMÁS • GYŰRŰHÁZ, NAGYTARCSA
SÁROS LÁSZLÓ • LELKESEREDÉS
NÉMETH ZSOLT • SZÉKELYUDVARHELY NÉGYKARÉJOS ROTUNDÁJA